

ZORICA RAJKOVIĆ

Običaji otoka Zlarina

Uvod

Istraživanje starijih običaja otoka Zlarina započeto je na inicijativu Zlarinjana, kao i većina istraživanja čiji su rezultati objavljeni u ovoj knjizi. I ne samo inicijativa nego i velik dio građe o običajima potječe od samih Zlarinjana, koji su s entuzijazmom prikupili i zabilježili podatke o običajima. Nastojali su prije svega rekonstruirati svoju kulturnu prošlost, opisati starije običaje svog otoka. Zato su se oslonili na sjećanja starijih Zlarinjana, rođenih početkom našeg stoljeća ili čak u zadnjem desetljeću prethodnog. Neki su pak zabilježili vlastita sjećanja na prošla vremena i običaje. Dio tih zapisa objavljen je u **Pismima s otoka**, povremenom glasilu Društva za unapređivanje Zlarina (dalje: **Pisma**). Drugi dio građe nalazi se u rukopisu.

Upoznavši se prethodno s građom koju su prikupili Zlarinjani, u srpnju 1978, izvršila sam kraće terensko istraživanje običaja tzv. životnog i godišnjeg ciklusa na otoku Zlarinu. Nastojala sam provjeriti podatke zapisane od Zlarinjana i proširiti građu o onim temama koje su oni oskudnije obradili ili nisu ni načeli.*

* Veliku pomoć u radu pružio mi je Dušan Dean. Stavio mi je na raspolaganje sve rukopise s podacima o običajima, među kojima ima i njegovih zapisa. Uputio me je na literaturu i na dobre kazivače i pomogao da s njima uspostavim kontakt.

Idući za zadatkom koji su postavili Zlarinjani, a taj je bio da se zabilježe običaji iz zlarinske prošlosti, kako i koliko se danas mogu rekonstruirati prema sjećanjima (i eventualnim starijim zapisima), u terenskom radu primijenila sam metodu intervjua. Kazivanja (intervjue) sam snimala magnetofonom; snimke su pohranjene u fonoteci Zavoda za istraživanje folkloru u Zagrebu. Transkripcije tih snimaka poslužile su mi pri pisanju ovog članka, s time da su svi podaci sa snimaka uspoređeni s odgovarajućim podacima iz građe prikupljene od Zlarinjana.

Građa koju su zabilježili Zlarinjani većim se dijelom sastoji od uopćenih opisa običaja odnosno modela običaja, a manje je zapisa konkretnih slučajeva odnosno pojedinačnih izvedbi, realizacija određenih običaja. Odlazeći na teren s poznavanjem građe o običajima, što su mi omogućili zlarinski zapisivači, nastojala sam podjednako provjeriti modele kao i zabilježiti pojedinačne realizacije, konkretne slučajeve. Dio moje građe sastoji se, dakle, od kazivanja Zlarinjana o vlastitoj svadbi, proslavljanju **krsnice** ili nekoj drugoj prigodi iz života određene osobe.

Usprkos tome, pišući ovaj članak, odlučila sam se za uopćene opise običaja, zbog namjene ovog izdanja, ali i zato što sam na taj način mogla uspoređivati i optimalno iskoristiti svu zabilježenu građu — vlastitu i onu zlarinskih zapisivača. Podatke o pojedinačnim slučajevima iznosim samo mjestimično, kao ilustraciju ili uz one teme gdje je teško bilo uopćavati (npr. o postupku kod rođenja djeteta za koje postoji bojazan da se neće održati na životu); u tim slučajevima, iz razumljivih razloga, ne iznosim imena osoba o kojima je riječ.

Zanimanje Zlarinjana za njihovu kulturnu prošlost, i pothvati koji su rezultat njihova pozitivnog stava prema kulturnim tradicijama, govore o kulturnoj klimi današnjeg Zlarina i o Zlarinjanima koji žive izvan otoka, ali su s njime povezani (osobito Zlarinjani u Zagrebu, Šibeniku, Splitu i Beogradu i iseljenici u Americi). Čini se da su i oni stanovnici otoka koji nisu imali mogućnosti ili sposobnosti da se angažiraju kao suradnici **Pisama**, ili u nekoj drugoj većoj akciji, također dijelili pozitivan stav prema kulturnim pothvatima na Zlarinu. Sudim to po odazivu najstarijih stanovnika otoka, osobito ženâ, koje su rado i srdačno surađivale kao kazivači (informatori) i sa svojim sumještanima — ispitivačima i s nama, istraživačima i suradnicima Zavoda za istraživanje folkloru. U kontaktu s njima bilo je očigledno da su upoznati sa svim akcijama, da ih prate i odobravaju, da im je poznat sadržaj **Pisama**.

Međutim, to podržavanje kulturne akcije, gledano s pozicije istraživača običaja, imalo je i povratno djelovanje, koje je samo po sebi zanimljivo, ali otežava istraživanje. Često je bilo teško ustanoviti jesu li određeni podaci o starijim običajima kazivačima poznati iz sjećanja, jesu li do njih došli putem predaje, ili im je izvor u **Pismima** i kontaktu s domaćim zapisivačima. Mislim da je dobar primjer za ovo potonje većini kazivača poznat podatak o negdašnjem **otkidanju** mladenkine svadbene **krune** pomoću sablje; podatak koji je krenuo od Alberta Fortisa, koji su zatim ponavljali i drugi stariji strani autori,

a u nas ga je objavio Krste Stošić.¹ Preko njega su ga usvojili i zlarinski zapisivači starih običaja.

Što upućuje na to da se podatak o **otkidanju** svadbene **krune** sabljom »vratio« u predaju preko domaćih zapisivača? Prvo, odsijecanje **krune** sabljom odavno je izobičajeno; nitko od Zlarinjana nije štogod takvo vidio, niti pamti da je čuo da je tkogod od starijih to vidio. Pri opisivanju starijeg svadbenog običaja ne uklapaju taj podatak u normalan slijed kazivanja, nego o njemu govore tek na izričit upit ili ga pak dodaju kao napomenu uz opis skidanja novijeg nevjestina oglavlja (odsijecanje končića i vađenje pribadača). Podatak se približno svodi na napomenu da je kazivač čuo da se nekad **kruna** skidala odnosno odsijecala sabljom. Ni u jednom slučaju informator nije tvrdio da je za to čuo od svojih starijih, nego naprosto da je za to čuo, dok su neki izričito rekli da su o tome čitali u **Pismima**. Ostali podaci iz kazivanja o običajima, iako govore o prošlosti, ipak ne sežu tako daleko u prošlo vrijeme; oni se pretežno odnose na prva desetljeća našeg stoljeća.

S druge strane, neke pojedinosti u svadbenom običaju iz prvih desetljeća upozoravaju na vjerojatnost da im je porijeklo u starijem običaju odsijecanja **krune** sabljom, tj. da su nastali u procesu mijenjanja tog običaja (pod spomenutim pojedinostima misli se na izraz **otkinut krunu**, koji se održao iako više nije odgovarao postupku koji označava, zatim na uporabu noža za otkidanje končića kojim je učvršćena **kruna** ili vjenčić, te na tekst dijaloga koji se vodi u trenutku skidanja oglavlja).

Ova mala istraga nije toliko važna zbog samog podatka o jednom starom običaju, niti bih previše žalila da me netko uvjeri kako nisam dobro zaključila. Drugo je ovdje zanimljivo, a to je želja Zlarinjana da posegnu što dublje u prošlost kad je riječ o njihovim tradicijama i zadovoljstvo koje im pruža jedan takav pronalazak. Oni ga se naprosto ne žele odreći, nego ga namjerno uklapaju u korpus svojih predaja.

Ovaj primjer je skromna ilustracija određenog kulturnog stanja, koje nije značajno samo za mali Zlarin, nego je pojava širih razmjera. To je potreba za njegovanjem ili barem poznavanjem i pozitivnim vrednovanjem vlastitih kulturnih tradicija, traganje za kulturnim identitetom.

I na kraju uvoda, a prije prelaska na opise običaja, još jedna napomena ili, točnije, bojazan. Odlučujući se da podatke o starijim običajima Zlarina iznesem u obliku uopćenih opisa, ne mogu se oteti osjećaju da ću propustiti najvažnije i najimpresivnije što sam doživjela u susretima sa sugovornicima i kazivačima na Zlarinu, a to je ono životno isprepletanje pojedinačnih ljudskih sudbina i pravila ponašanja i običaja njihove zajednice, kroz koje sam stekla uvid ili barem naslutila duh jednog prošlog vremena, toliko različitog od današnjeg. Žalim što će se u bezličnim opisima možda izgubiti ljudske ličnosti poput jedne od mojih najstarijih sugovornica — Zlarinke koja je vidjela zadnju zlarinsku mladenku sa starinskom svadbenom **krunom** na glavi i jedno od

¹ Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, (Venezia 1774) München 1974, str. 108; Die Morlaken, von J. Wynne, Gräfen von Ursini und Rosenberg, Aus dem Französischen übersetzt von S. G. Bürde, Neue Ausgabe, Erster Theil, Halberstadt 1807, str. 204, Krste Stošić Sela šibenskog kotara, Sibenik 1941, str. 181.

zadnjih nošenja **skrinje** s djevojačkim mirazom. Ona se udala za prvog svjetskog rata u takvoj oskudici i neizvjesnosti da su naušnice koje je dobila na **prošnji** bile posuđene od mladoženjine maćehe uz uvjet da, u slučaju mladićeve pogibije u ratu, budu vraćene. Na njezinoj je svadbi bilo mesa, ali nije bilo kruha; meso je pribavio kum koji je srećom bio mesar i ono je plaćeno po svršetku rata, kad se mladoženja zaposlio kao pomorac. Zatim su došla djeca, ali na nesreću dvoje prvih je umrlo, ali žena se nije htjela odreći materinstva. Onda se, da bi rodila i sačuvala treće dijete, podvrgla svim preventivnim mjerama koje je mogla smisliti sredina u kojoj je živjela; obratila se svećeniku koji je ujedno bio i travar. On je pripremio neki lijek za njezinu »pristrašenu krv« i podvrgao je čitavom malom ritualu s paljenjem svijeća, sličicama svetaca i izvlačenjem ceduljice s imenom sveca koji je trebao pružiti zaštitu i dati ime budućem djetetu. I rodila je treće dijete i onda primijenila sve postupke koje su joj preporučili da bi sačuvala dijete, jer su svi bili uvjereni da njoj »vidine dicu jidu«. Čitavu je noć pred kućom gorila vatra, dijete je potajno odneseno na krštenje već treći dan (»na povijanicu«) i to tako da je izneseno kroz prozor. Za kuma je dobilo prvoga kojega su sreli na putu u crkvu. Mališan je morao progutati žlicu zemlje, koju su tri žene noću donijele s groblja; zemlju su prethodno prosijali kroz naopako okrenuto sito i pomiješali s malo blagoslovljene vode. Također za zaštitu djeteta sakupili su u devet udovica po nešto vune i novca. Vunu su upreli i od nje satkali dva pivoja za dijete, a od prikupljenog novca kupili su **medalju** — privjesak sa svetačkim likom koji je dijete trebalo nositi na prsima. Zatim je muž otišao u Ameriku, pa se nakon nekog vremena vratio tek toliko da ženu ponovo ostavi, ali taj put s dvoje djece. U njegovoj odsutnosti žena i djeca slavili su njegovu **krsnicu** (rođendan) trošeći za pogaču i ostalo od onih pet dolara koje im je u tu svrhu slao. Sjeća se ta žena i božićnog kolača **zelenjaka**, od kojeg je dobijala komadić na badnjak u kući bogatijih zlarinskih trgovaca, u kojih je služila kao djevojka, i za kojeg tvrdi da je bio ukusniji nego ijedan današnji kolač. U istoj kući vidjela je i bogato urešen božićni stol sa čak četiri **božićnjaka** — osobita božićna hljeba. I još mnogo čega se prisjetila govoreći o negdašnjem životu i običajima, a vjerojatno je mnogo ostalo ne spomenuto u našem kratkom druženju.

Običaji životnog ciklusa

P o r o d

Na Zlarinu je prije, kao i danas, bilo poznato vrlo rašireno vjerovanje da će se dijete roditi sa znakom na koži, ako mu majka za trudnoće poželi neko jelo. Isto će se dogoditi ako trudnica osjeti neki intenzivan miris, a znak će navodno biti na onom dijelu tijela koji u tom trenutku dotakne. Zlarinke su se zato osobito čuvale kad su prolazile ispred ribarnice.

O spolu djeteta nagađalo se prema obliku trbuha i drugim znacima na tijelu trudnice, prema tome kako se ona osjećala, da li je imala mučnine, koliko su trajale i drugo.

Ranije se rađalo kod kuće uz pomoć seoskih babica, neobrazovanih ali vrlo vještih žena koje su uspješno brinule o porodiljama i novorođenčadi. Starije se Zlarinke sjećaju kako su prema uputama babice puhale u **bocun** ili u smotani povoj da pojačaju trudove i olakšaju izlazak djeteta i zatim posteljice. Da trudovi budu jači babice su im davale i vruće napitke.

Posteljica se zakapala u zemlju, po mogućnosti u blizini kuće, a neki se sjećaju i toga da se u starije doba zakapala upravo pod kućni prag, mjesto koje u folkloru ima kultno značenje kao sjedište predaka.

Babica je obilazila porodilju i novorođenče nekoliko dana nakon poroda, nadgledala kako dijete napreduje, kako mu zarasta pupak, ali i zato da porodilju **popaše** povojem. Novorođenče se također omatalo povojem duž svega tijela s rukama uz tijelo, a prestajalo se povijati u uskršno vrijeme, bez obzira na to koliko bi mjeseci dotle navršilo.

Kad bi djetetu otpala pupkovina, ona se zamatala u krpicu, svezala s više uzlova i spremila. Kad bi dijete navršilo šest-sedam godina dali bi mu da razveže uzlove. Kao i drugdje, to je bila neka vrsta ispita djetetovih sposobnosti.

Rodakinje i kume obilazile su roditelju dok je još ležala nakon poroda. Obavezno su donosile na dar što god od hrane: jaja, **kolača** (tvrdo okruglo kupovno pecivo), riže. Tom prilikom znale su darivati i dijete, staviti mu pod uzglavlje koji novčić. I drugi su na isti način darivali dijete, i to samo kad bi ga prvi put vidjeli. Tom prilikom nagađalo se o djetetovoj sudbini, npr.: »Isti je ka' otac, bit će mornar!«.

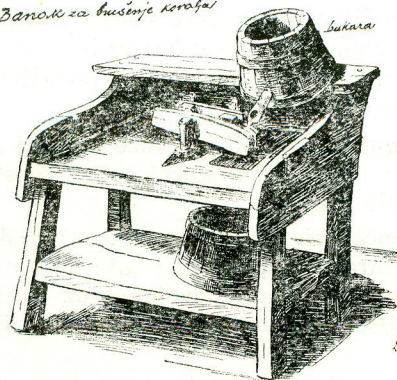
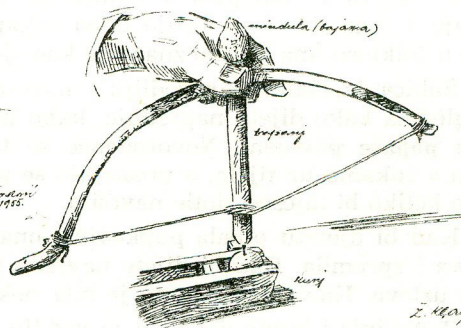
Da bi roditelja imala što više mlijeka, davali su joj da puno pije (npr. u vodu u kojoj je kuhano zelje dodali bi ulja i vina). Ako bi žena izgubila mlijeko, obraćali su se za pomoć čak i vječarima — **gatalicama**. One su koješta savjetovale, tako npr. da treba iskopati biljku — **koromač**, ali tako da se izvadi čitav korijen; nije se smio prekinuti ni jedan korjenčić. Zatim se korijen trebao skuhati u vodi, a tako dobiven napitak uzimala je dojilja ujutro i uvečer.

Treći dan nakon rođenja djeteta slavila se **povijanica**. Proslavi bi prisustvovala rodbina, a obvezatno su zvali i babicu. Slavlje bi bilo veće ako se priređivalo za prvorođenče, a pogotovu kad se rodilo muško. Razumljivo je da je to ovisilo i o mogućnostima pojedinih obitelji. Za tu proslavu pekla se i osobita pogača, koja se također zvala **povijanica**. Mijesila se od bijelog brašna s dodatkom šećera, **koromača**, groždica.

Krštenje djeteta moglo se obaviti prije ili kasnije. Ako je dijete bilo slabo ili bolesno, ili ako je porodilji prethodno umrlo koje novorođenče, požurili bi s krštenjem. U tom slučaju obično bi dijete krstili treći dan — **na povijanicu**, a u slučaju velike nevolje zvali bi svećenika i u kuću.

Na krst je dijete nosila jedna žena iz obitelji, a uz nju su išli kum i kuma, ili dva para kumova, i obavezno babica. Kum i kuma darivali bi tada novcem dijete, ženu koja ga je nosila i babicu. Djevojčice su kumovi znali darivati zlatnim naušnicama, naravno, ovisno o mogućnostima.

Kad dijete donesu s krštenja, znali su mu u ruke dati olovku, navodno zato da bi bilo pametno.

Banok za bušenje koraja*Gusle za bušenje koraja*

Ako su se bojali da dijete ne umre, bilo da je zaista bilo bolesno ili da su prethodna djeca umirala, na krštenje su ga nosili potajno, vodeći računa da za to nitko ne zna. Dijete bi iz kuće iznosili kroz prozor. U takvu slučaju ni kumove nisu prethodno dogovarali, nego bi za kumstvo zamolili prvog čovjeka kojega sretnu na putu u crkvu. Već je u uvodu bilo riječi o jednom takvom slučaju; tamo su opisani i neki drugi postupci kojima je bila svrha da zašтите novorođenče.

Kad bi se dijete loše osjećalo, govorili bi da su ga **ugovorili**, urekli. Tada bi došla stara žena **skinit urok**. Ona bi polizala djetetovo čelo, pljuvala bi u tri ugla kuće i govorila:

Uroci, zli proroci, hote ća!
 Liberajte se ovoga diteta!
 Da idete po gorami,
 po zelenim dubravami,
 di pivci ne pivaju,
 di kokoše ne kokacaju,
 di dica matere imenom ne sazivju!²

Ako bi dijete nakon toga zaspalo i smirilo se, smatrali su da mu je ta žena skinula uroke.

Za bolesti, ali i zato da dječje lice bude rumeno, pelenom umočenom u mokraću oprali bi djetetu lice.

² Sličan tekst izgovarao se, navodno, kad je nailazila oluja; vidi na strani 562 i 563.

Da **vidine** (**štringe**, **višćice**) ne bi naudile djeci, da ih ne bi urekle, stavljali bi iznad zipke **kanicu**, i to okrenutu naopako, ili bi djetetu obuli naopako čarapu na lijevoj nozi (ili bi čak tri komada odjeće na djetetu trebala biti obučena naopako).

Da **vidine** ne uđu u kuću i ne odnesu dijete ili mu ne naškode, uvečer bi na kućna vrata stavili dva noža naprekriž ili metlu okrenutu naopako ili kitu trnja.

Ako bi dječja odjeća ostala napolju na sušilu preko noći, trebalo ju je, nakaditi nad ognjem da ne naškodi djetetu.

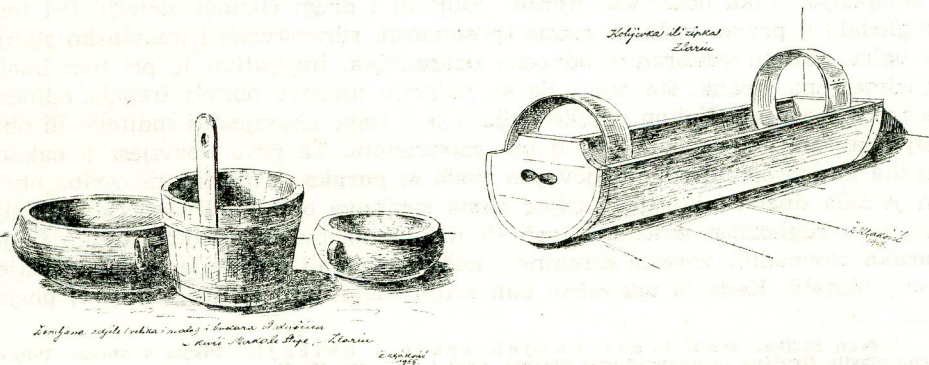
Članovima obitelji u kojoj se rodilo dijete Zlarinjani su se podrugivali, šalili se nazivajući ih jednim izrazom kojem danas ne znaju značenje; pri susretu su im govorili: **manja lože**.

Još su dva značajnija trenutka u životu malih Zlarinjana bila popraćena određenim običajnim postupcima, a to je prvo šišanje i prvi zub. Prvo šišanje djeteta, makar se pri tom odrezalo samo par dlaka, trebao je izvršiti bliži muški rođak. Odrezana kosa se spremala. Ako je izbijanje prvog zuba prva primijetila neka druga osoba, a ne djetetova majka, za uzvrat je bila počašćena vinom ili nadarena novcem. Kad pak prvi zub ispadne, dijete je trebalo da ga prebaci preko ramena, a po mogućnosti i preko kuće, govoreći: »Evo ti, Bože, staroga, daj mi novoga!«.

Krsnica

Zlarinskoj su djeci ranije pretežno nadijevana imena po imenima svetaca na čiji su se dan rodili (ili koji dan prije ili kasnije). Taj su dan slavili **krsnicu**, što znači da je **krsnica** često bila i rođendan i imendan. **Krsnica** se prvenstveno slavila muškim članovima obitelji, čak i u njihovoj odsutnosti. Nerijetko su Zlarinjani i iz Amerike slali koji dodatni dolar da im obitelj proslavi **krsnicu**.

Krsnicom se nazivala ta prigoda, ali i osobiti kolač pogača koja se za nju pekla. Pripremao se od najboljeg bijelog brašna s dodatkom ulja, šećera, **ko-**

romača, groždica, kore od limuna i naranče (isto kao i **povijanica**). Umiješana **krsnica** opasala bi se tkanicom, da se ne izobličí, da bude lijepo okrugla. Prije stavljanja u peć napravili bi na njoj nožem dva reza u obliku križa.

Regrutacija i odlazak u vojsku

Regrutacija i odlazak u vojsku oduvijek su bili važni momenti u životu zlarinskih mladića. Uoči tih dana mladići su slavili, pili i pjevali svu noć. Tu noć, a znali su to učiniti i ranije, mladići su nastojali djevojkama ukrasti cvijeće, odnijeti lonce s cvijećem (**pitare**) ili iščupati cvijeće iz vrta i izložiti ga na nekom uočljivom mjestu, da time sutradan zabave mještane, a naljute djevojke. Na taj su način mladići iskazivali svoju spretnost, ali i zanimanje za određene djevojke.

Prije odlaska u vojsku bio je običaj, a i danas je tako, da mladić ide pozdraviti rođake, prijatelje i susjede. Prilikom tih posjeta oni ga obično darivaju novcem.³

Sklapanje braka

Iako su se djevojke i mladići u maloj otočkoj zajednici morali dobro poznavati još od djetinjstva, prilika za njihovo zbližavanje, kojem bi slijedilo sklapanje braka, u prošlosti bilo je znatno manje. Manje je bilo javnih zabava i manje su bile slobode u druženju mladih. Kolo, koje se igralo na obali, bilo je jedna takva prilika, iako uz određena ograničenja: djevojke su smjele ostati samo do mraka, s mladićima se nisu smjele hvatati izravno za ruke nego preko maramica, sve se odvijalo pod nadzorom rodbine i svih prisutnih. Po kazivanju Zlarinjana, dvadesetih godina ovog stoljeća uvedena je jedna novost — šetnja uz more i eventualni odlazak u gostionicu, ali to je bila povlastica već zaručenih ili mladih bračnih parova.

No bez obzira na to koliko je bilo prilike za zbližavanje mladih, značajnije je to što oni nisu imali odlučujuću riječ, nego su o izboru bračnog druga i sklapanju braka odlučivali njihovi roditelji i drugi članovi obitelji. Pri tom se gledalo u prvom redu na radne sposobnosti, zdravstveno i imovinsko stanje te ugled obitelji odabranice odnosno odabranika. Inicijativu je pri tom imala mladoženjina strana, što znači da se najprije njegova obitelj trebala odlučiti za neku djevojku. Nakon odluke trebalo je o tome obavijestiti roditelje ili obitelj odabranice i doznati jesu li oni sporazumni. Ta prva obavijest o nakani ženika da isprosi određenu djevojku zvala se **poruka**, a njezina provedba obično je bila dužnost kojega starijeg člana ženikove obitelji. Udavačini roditelji svoju su suglasnost izrazili odmah ili naknadno, ovisno o tome koliko ih je **poruka** iznenadila, zatekla spremne i kakvo su imali mišljenje o proscu i njegovoj obitelji. Kada bi udavačini dali svoju suglasnost, uslijedio bi prvi posjet

³ Ivan Strika, *Dok traje čovjek traju i običaji*, »Pisma s otoka«, *Povremeno glasilo Društva za unapređenje Zlarina*, broj 4, 1975, str. 59—61.

ženika i njegovih roditelja. Tom prilikom bi se budući par rukovao i dao riječ — **besidu**: mladić da želi djevojku isprositi, a djevojka da će prošnju prihvatiti.

Ispitivanje situacije preko **poruke** i uglavljivanje ženidbene nakane davanjem **beside**, imali su za cilj da se tim prethodnim postupcima, neformalnim i internim (ili bar manje formalnim i manje javnim od drugih postupaka svadbene procedure) izbjegne odbijanje i odustajanje od prošnje, što se smatralo sramotnim.

Nakon **beside** između dvije obitelji uspostavljaju se prijateljski odnosi, a mladiću je dopušteno da u večernje sate posjećuje djevojku, ali uz nazočnost ukućana. Na samoj **besidi**, ili u kraćem vremenu nakon nje, utvrđivao se dan **prošnje** (zaruka). Za prošnju je obavezno trebalo kupiti **zlato** — zlatni nakit, koji mladić daruje djevojci na prošnji. Obično su to bile naušnice, ogrlica, prsten, eventualno ukrasna igla, ili samo štogod od toga, ovisno o mogućnostima ženika. Uz **zlato** djevojci se obično poklanjala i svilena marama (**šudar**) ili više njih. I u najtežim i ratnim godinama obvezatno se darivalo **zlato**, makar najskromnije, pa i onda kad se nikako nije moglo kupiti, nego bi ga ženiku poklonila ili samo posudila majka ili neka druga žena iz obitelji. Teškoće oko nabavke **zlata** mogle su, naravno, utjecati i na odgađanje prošnje. S druge strane, do nesuglasica i prekida zaruka znalo je doći i unatoč zadanoj riječi, nakon prošnje i darivanja. U tom je slučaju vrijedilo da djevojka zadrži **zlato**, ako je do prekida došlo sa strane mladića, a da ga svakako vrati ako je ona izazvala raskid. Prošnja je obično bila subotom, ali je mogla biti i koji drugi dan. Izbjegavao se petak, koji se smatrao nesretnim danom. Ukućani udavače priredili bi večeru prema svojim mogućnostima, a prosac bi došao u pratnji najbliže obitelji. Te večeri djevojka bi primila **zlato** i prvi put se javno poljubila s mladićem. Prošnja je u tolikoj mjeri zblizavala i povezivala zaručnike da su se oni posjećivali, u svim javnim prilikama pojavljivali zajedno (odlazak u kolo, u crkvu, na šetnju), pa čak i ispomagali u poljskim i drugim poslovima. Ovo potonje bilo je često u slučaju odsutnosti zaručnika, osobito ako je bio pomorac ili je boravio u Americi. Na Zlarinu su poznati slučajevi dugogodišnjih zaruka, kad je zaručnica u odsutnosti zaručnika bila tijesno vezana uz njegovu obitelj, ispomagala im u poslovima i prisustvovala obiteljskim proslavama. Štoviše, bilo je i toga da su roditelji u odsutnosti sina isprosili djevojku i održavali s njome bliske obiteljske odnose do povratka zaručnika i sklapanja braka.

Ovisno o mnogim okolnostima, od kojih su neke već spomenute, između prošnje i vjenčanja proteklo bi više ili manje vremena. Budući da su se ranije svi brakovi sklapali u crkvi, obično su trebale proći najmanje tri sedmice da bi se vjenčanje tri puta oglasilo u crkvi. No i to se vrijeme, ako je trebalo, moglo skratiti; uz određenu novčanu naknadu sva tri oglašavanja obavila bi se odjednom.

Bilo je uobičajeno da se brakovi sklapaju u vremenu između Božića i poklada i toga se većina pridržavala.

Između prošnje i vjenčanja trebalo je izvršiti pripreme. Stambene prilike nisu omogućivale svakom mladom paru da dobije zasebnu prostoriju, nego su

se često morali zadovoljiti nekim kutom u kojem bi smjestili bračnu postelju. Bilo ih je koji su vlastitu bračnu postelju stekli tek nakon nekoliko godina braka. Smještaj i postelja bili su ženikova briga, a udavača je pripremala miraz (**dotu**) i svadbene darove: vunene čarape (**bičve**) za muške, a marame (**šudare**) za ženske članove ženikove obitelji, a prema mogućnostima i košulje i pojaseve (**kanice**).

Mladenci su sporazumno pozivali obavezne i odabirali istaknute svatove: dva kuma (**kumpara**), i to jednog za mladoženju, a drugog za mladenku, i **stari svata**. Svi su oni mogli biti iz užeg rodbinskog kruga, a pojedine su se obitelji povezivale i uzajamnim i uzastopnim kumovanjem.

Vjenčanje se obično obavljalo subotom u rano popodne. Svatovi bi se skupili u mladoženje, odakle bi krenuli po mladenku poredani u povorku. Na čelu je išao **barjaktar** sa zastavom zakićenom jabukom na koplju, maramama i **kolačima** (tvrdo pecivo). Iza **barjaktara** išao je **stari svat**, pa kum i svi ostali. Svaki je svat išao u pratnji svoje žene ili rođakinje, a na kraju se nalazio mladoženja u pratnji sestre ili neke druge žene iz obitelji.

Mladenkini svatovi čekali su u njezinoj kući. Tamo bi se skupilo i onih koji neće sudjelovati u svatovima: rodbine, susjeda, znatiželjnika i djece. Dok se djevojka opremala i čekala mladoženju u prisutnosti prijateljica i rođakinja, pjevale su se prigodne pjesme. Jednu od njih, zapravo samo jednu kiticu, znaju mnogi Zlarinjani:

Izajdi mi majko na prozore,
da mi vidiš kićene svatove,
pa mi vidi kitu od svatova,
to je dika i moja i tvoja.

Čini se da je svima bio osobito privlačan prizor izvođenja mladenke iz roditeljske kuće, pa se u njemu, pored glavnih sudionika, dosta aktivno uključivala i publika. Kad mladoženjini svatovi stignu pred mladenkinu kuću, **stari svat** traži da im izvedu »ticu, bilu golubicu«, koja im je pobjegla. Iz kuće tad izlaze starije žene i zatim djevojke, ali svatovi i publika ih odbijaju, govoreći da to nije njihova **tica**, da to nije ona koju traže. Na kraju izađe mladenka i bude bučno prihvaćena kao ona prava. Tada se formira svadbena povorka na čelu s **barjaktarom** i zastavom. Za **barjaktarom** ide **stari svat**, sam ili u pratnji žene. Zatim slijedi mladenka u pratnji svog kuma, a iza njih ide mladoženjin kum sa ženom odnosno pratiljom. Zatim se redaju ostali svatovi, a tek na kraju ide mladoženja uz sestru ili rođakinju. U svatovskoj povorci nikad nisu išli roditelji mladenaca. Broj svatova i uzvanika ovisio je, naravno, o imućnosti mladog para i njihovih obitelji.

Svatovska povorka kretala se obavezno »u istok« ili »na sunce« kako kažu Zlarinjani. Na taj način povorka nije išla istim putem u crkvu i iz nje.

Pri ulasku u crkvu, na samom crkvenom pragu, mladenka bi ispod pojasa (**kanice**) ispustila sitni kovani novac. Zlarinke objašnjavaju da se to činilo da brak bude sretan i da mladi par bude imao lijepu djecu. Novac pokupe djeca, koja čekaju tu priliku.

Nakon vjenčanja svatovi se vraćaju u kuću mladenke. U svatovskoj povorci nastaje samo jedna izmjena: mladenku sada vodi mladoženjin kum, a mladoženja i dalje ostaje na začelju.

Svatovsku su povorku znali zaustaviti rođaci i prijatelji i počastiti svatove vinom. Također su običavali posipati mladenku rižom, pšenicom ili nekim sočivom govoreći: »Koko zrnov, toko sinov!« ili »Da bi toko sinov rodila!« Svatovi su uzvraćali bacajući bombone i konfete, osobito djeci koja su rado pratila svadbene povorke.

U mladenkinjoj kući pripremio bi se ručak ili samo zakuska — **tratamenat**, i tu se svatovi ne bi dugo zadržavali. Glavni dio svadbe, svadbena večera i drugi značajniji trenuci svadbenog običaja zbivali su se u kući mladoženje. Prije odlaska iz mladenkine kuće, roditelji bi se oprostili od kćeri uz **prediku** — prigodni govor.

U starije vrijeme na zlarinskim se svadbama pjevalo na osobiti stariji način, bez instrumentalne pratnje: pjevale su žene i to dvije po dvije. One su prigodnim tekstovima pratile pojedine faze svadbene procedure. U trenutku konačnog odlaska mladenke iz roditeljske kuće pjevali su se ovi stihovi:

Hodi zbogun, drago dite moje,
na putu ti dobra srića bila,
tebi, dite, i drugu tvojemu.

U svatovskoj povorci na putu između mladenkine i mladoženjine kuće mladenci konačno idu zajedno, a između **barjaktara** i **starog svata** nosila se mladenkina škrinja (**skrinja**) s **dotom** — to je dio miraza koji se daje u odjeći. Kako su škrinje bile povelike, nosili su ih s pomoću dviju petlji od užeta i kroz njih provučene dugačke motke. Motka se oslanjala na ramena dvojice nosača, koji su išli jedan ispred, a drugi iza tereta. Nosači su bili plaćeni za taj trud i počašćeni večerom.

Škrinja je bila naročito ukrašena: pokrivena lijepim prekrivačem (**tapnom**) za koji neki stariji Zlarinjani kažu da je morao biti crvene boje. Na prekrivač lijepo bi složili smokava, bajama, oraha i jabuka; neki pak kažu da je na škrinji bio i osobit kolač, pecivo u obliku srca.

Kazivanja o nošenju škrinje različita su. Razlog je vjerojatno taj što se običaj održavao do prvog svjetskog rata, pa većina današnjih Zlarinjana nije imala prilike da vidi taj prizor, nego o tome govore po onome što su i sami čuli pripovijedati. Neki smatraju da su škrinju posljednji put nosili u svadbenoj povorci 1914. godine, a drugi se sjećaju škrinje iz 1918. godine, koja nije nošena u svadbenoj povorci, nego je donesena na zlarinsko пристаниšte i ukrcana na brod, jer se djevojka udavala izvan Zlarina.

Škrinju su navodno u starije vrijeme pratila dva ili samo jedan čuvar, koji je nosio mač. Po drugima, u pratnji škrinje išli su **pohojani**, osobe koje su nosile **bocune** i čaše i nudile svakoga vinom.

Poslije prvog svjetskog rata udavače nisu više u miraz nosile škrinje, nego modernije dijelove pokućstva: **škabele** (komode s četiri ladice) i ormare.

Kad bi se svadbena povorka približila mladoženjinoj kući, pjevačice bi zapjevale:

Izajdi mi vanka sekrvice,
evo tebi tvoje nevistice.

I zaista, mladoženjini ukućani čekali bi svatove pred kućom. Mladenka je trebala poljubiti svekrvu, a zatim od nje primiti na ruke muško dijete, poljubiti ga i darivati čarapicama i **kolačem** (već spominjano tvrdo pecivo). Dijete je trebalo biti iz najbliže rodbine. S djetetom u naručju mladenka bi zatim ušla u kuću, ali na osobit način: morala je preskočiti prag, a ne stati na nj. Za njom ulaze i ostali svatovi, zatim večeraju i zabavljaju se veći dio noći. Jelovnik i količina jela i pića ovisila je o prilikama i mogućnostima. Neka jela su ipak bila karakteristična za svadbenu trpezu, a to je tjestenina (**makaruni u suho**) i pečenje.

Što se tiče zabave, valja spomenuti da se u starije vrijeme na svadbama nije plesalo. Odlazak svatova na obalu i plesanje kola (**Igra kolo u dvadeset i dva**) uobičajilo se, navodno, tek u vrijeme pred drugi svjetski rat. Na svadbama se mnogo pjevalo, i to bez instrumentalne pratnje, na starinski način po dvoje. Jedna se starija Zlarinka sjeća neke svadbe u vrijeme svog djetinjstva (oko 1910) po tome što je na njoj vidjela mladenku kako pjeva na neobičan način: »iz pismara, kako muški«. Veselje se na zlarinskim svadbama izražavalo i pucanjem iz pištolja i iz **maškula**.

Nakon večere slijedilo je darivanje; darovi bi se iznijeli na stol i mladenka bi ih dijelila kumovima i članovima mladoženjine obitelji. Kumovi su od mladenke obično dobivali čarape i maramicu, svekrva košulju i maramu, svekar i djeveri čarape i maramice, a zaove marame i tkanice. Naravno da su i darovi bili obilniji u bogatijih obitelji, a da su u siromašnjoj i u ratno vrijeme znali biti skromni ili sasvim izostati. Kum je obavezno darivao mladenki zlatan prsten (eventualno neki drugi zlatni nakit), a po kazivanjima Zlarinjana taj kumov poklon izostao bi samo u najtežim prilikama.

Na kraju svadbene večere, i prije razilaženja svatova, svečano se s mladenkine glave skidalo svadbenu ogjavlje. U starije vrijeme to je bila **kruna**, a poslije prvog svjetskog rata kupovni svadbeni vjenčić s velom. Skidanje **kruna** navodno se u prošlosti obavljalo sabljom; tako je barem u drugoj polovici 18. stoljeća zabilježio A. Fortis, kako je već spomenuto u uvodu, a kasnije su isti podatak ponavljali i drugi (vidi bilješku 1). Običaj se očigledno s vremenom mijenjao, ali su se održale neke pojedinosti, izrazi i dijalozi, koji kao da podsjećaju na negdašnje odsijecanje **kruna**. Zlarinjanin Ivan Strika u opisu zlarinskih svadbenih običaja spominje kao starije odsijecanje kruna sabljom, a zatim nastavlja: »Dočim u novije doba, običaj je da su kumovi samo odvezivali vezice kojima je kruna bila pričvršćena na glavi djevojke. Zatim bi djevojčin kum uzeo nož i prije skidanja kruna upozorio prisutne: 'Koliko vrijedi ova glava, neka se otkupi ili ćemo je odsjeći'. Zatim bi kumovi prvi, a za njima

ostali svatovi nevjestu darivali novcem. Istom tada bi kumovi skinuli krunu s nevjestine glave«.4

U mojim ispitivanjima pokazalo se da je većini kazivača poznat taj podatak o negdašnjem skidanju **kruna** sabljom. Kako sam već rekla u uvodu, čini mi se da se ne radi o kontinuiranom pamćenju tog običaja, nego da su za njega Zlarinjani saznali po onima kojima je podatak poznat iz literature.

Nož i prijetnja da će mladenki odsjeći glavu u Strikinu opisu novije varijante običaja čine određenu logičnu vezu s odsijecanjem **kruna** sabljom u starijoj verziji običaja. Od jedne Zlarinke zabilježila sam nešto drugačiji tekst dijaloga, gdje se na određen način također radi o glavi mladenke. Kazivačica se sjetila da je takav dijalog vođen i na njezinoj svadbi (1917) u trenutku skidanja vijenca s velom. Ona misli da je to bio **stari svat** koji je pitao: »Tko se za ovu glavu polaže?« Mladoženja je odgovorio: »Ja se za ovu glavu polažem!« Zatim se pitalo: »Koliko plaćaš?« Poslije je slijedilo darivanje novcem, koji se stavljao u za to pripremljenu košaricu.

Možda je i izraz **otkinut krunu**, kojim se pri kazivanju o tom običaju poslužila većina kazivača, svojevrsan trag negdašnje uloge sablje. No valja kazati i to da je jedna kazivačica objasnila taj izraz činjenicom što se **kruna** prišivala uz pletenice i veo, da ne padne s glave, pa su kumovi najprije morali otkinuti te konce, da bi je uopće mogli skinuti. Pri skidanju vijenca s velom trebalo je izvaditi pribadače, kojima je bio pričvršćen. To je, navodno, bila prilika za erotske šale i prognoze o potomstvu mladenaca.

Nakon skidanja mladenkina oglavlja, mladenci bi otišli na spavanje. Mladenka bi ponijela u skutu skinutu **krunu** odnosno vijenac i darovani novac. **Krunu**, odnosno vijenac, stavila bi u košaricu ili neku drugu posudu i spremila pod postelju. Tamo je **kruna** trebala ostati bar osam dana. (Svaka mladenka nije imala svoju **krunu**, nego su se one posuđivale).

Mladencima se za prvu noć pripremalo štogod jela i pića, a znala su ih dočekati i neugodna iznenađenja, kao npr. trnje u postelji.

Prvo bračno jutro nevjesta je trebala rano ustati i otići po vodu. Također je trebala poljubiti nekoga od ukućana, zaovu ili djevera, kojemu bi se ostali zbog toga rugali ne baš pristojnim izrazima.

Tjedan dana nakon vjenčanja, u nedjelju popodne, rodbina mladenaca donosila je darove. Po košaricama u kojima su nosili darove, ovaj dio običaja dobio je naziv **konistrice**. **Konistrice** su bile za tu priliku okićene tkanicama, maramama, šarenim ručnicima i vretenima s nabodenim jabukama. I za tu priliku ukućani bi priredili malo čašćenje (**tratamenat**). Među ostalim pjevala se i pjesma namijenjena toj prilici, koja se danas može čuti u izvođenju folklorne grupe zlarinskih žena:

* Ivan Strika, *Kako su se nekad udavale zlarinske djevojke*, »Pisma s otoka«, *Povremeno glasilo Društva za unapređenje Zlarina*, broj 5, 1976, str. 26–28. Ovaj članak sadržava i druge korisne podatke o svadbenim običajima Zlarina.

Oj Milice, naša nevistice,
 rodbina ti nosi konistrice.
 Izajdi nam, nevo, na dvorove,
 rodbina ti donila darove.
 Kaži nama naša nevo mila,
 kako te je svekrva primila.
 Lipo me je svekrva primila,
 i lipe mi darove donila.
 Dala mi je mojega dragana,
 ki je bolji neg kita organa.

Ovaj posjet s darivanjem bio je završetak običajnog kompleksa svadbe. Smatralo se da u prvom bračnom tjednu mlada žena ne treba odlaziti u roditeljsku kuću, pa bi mladi bračni par išao u prvi posjet ženinim roditeljima (**u rodbinu**) tek nakon tog vremena.

Uobičajena patrilokalnost braka, na Zlarinu kao i drugdje u nas, nije isključivala ni lociranje bračne zajednice u ženinoj kući. I ovdje je to najčešće bilo onda kad je udavača bila jedinica ili nije imala braće. Za muža koji bi došao u ženinu kuću reklo bi se da je došao **za zeta**. Razumljivo je i to da su se obično tako ženili došljaci ili mladići s više braće.

Kad bi se zlarinski udovac ili udovica odlučili na ponovni brak, morali su računati na neugodnosti. Naime, na Zlarinu, kao i na mnogim drugim stranama, poznat je i još živ običaj da se nakon vjenčanja udovca ili udovice, obično baš u vrijeme večere odnosno proslave vjenčanja, mještani okupe pred kućom novog para i tu galame i prave buku s raznim improviziranim instrumentima: rogovima, zvoncima, loncima. Predvodnici vesele, ali za novi par neugodne gomile nastoje sa ženikom postići sporazum. Za određeni novac voljni su prekinuti galamu i otići negdje gdje ima vina da se počaste na račun novog bračnog para. Krajnje neugodnu situaciju sa svatovima u kući i bućnom gomilom pred kućom doživio je i zorno opisao Manfred Makale. Slučaj se zbio prije drugog svjetskog rata (između 1936. i 1939).⁵ Vrlo impresivno ispričao mi je slično neugodno iskustvo jedan Zlarinjanin, koji se pedesetih godina, kao udovac, oženio udovicom. Ako ženik nije bio voljan sklopiti pogodbu i platiti, okupljanje i bućenje pred njegovom kućom ponavljalo se iz večeri u večer, do njegove konačne predaje.⁶

Smrt i pokop

Kao i drugdje i na Zlarinu se neke pojave smatraju predznacima smrti: neobjašnjeni šumovi u kući, glasanje sove u blizini kuće, ako se kokoš oglasi

⁵ Manfred Makale, *Sibenik i sjeverna Dalmacija*, Sibenik 1939, str. 122—123. U predgovoru autor kaže da je knjiga sastavljena od reportaža koje je objavljivao u zagrebačkim »Novostima« u vremenu od 1936. do 1939. godine.

⁶ Usporedi: I. Strika, *Dok traje čovjek...*, str. 60, (vidi bilješku 3).

(zapjeva) kao pijevac. Ako bi netko osjetio grč (»ako bi ti meso po životu tuklo, ako zaigra meso«), i to se tumačilo kao predznak smrti u obitelji.

Kad netko umre prva je briga njegovih ukućana da se mrtvac opere, obuče i priredi za odar. Prije su mrtvacu stavljali na škrinju, koju su prethodno prekrili platnom, često upravo plahtom. Pokojnika bi zatim pokrili prekrivačem (**pokrovom**), učinjenim od novog i još nepranog platna. Na **pokrov** bi unakrst stavili svilene vrpce, i to crne i plave boje. Kasnije su **pokrove** ukrašavali na druge načine, s velom, ili su kupovali gotove.

Mrtvacu su oblačili pamučne čarape i zašivali ih zajedno, kako bi noge ostale jedna uz drugu, ali i zato da pokojnik »ne može hoditi, da se ne bi vraćao«, kako je rekla jedna kazivačica.

Pod glavu su mrtvacu metali jastučić napunjen slamom. U jastuk se nije stavljalo perje, jer bi u tom slučaju, po vjerovanju, pokojnik mogao hodati i letjeti, odnosno vraćati se među žive.

Umrlo djevojku opremali su poput mladenke, mladića kao mladoženju, a i umrloj djeci stavljali su vjenčić na glavu.

Dok je mrtvac ležao u kući, pazili su da k njemu ne uđe mačka, jer se to smatralo znakom da će još netko od ukućana umrijeti, a možda upravo domaćin kuće. Noću mrtvacu nisu ostavljali samog, nego su ga čuvali, bdjeli uz njega. U kući bi se okupila rodbina, prijatelji i susjedi, molili bi i razgovarali, a ukućani bi ih ponudili pićem. Tako bi činili dvije večeri za redom, dok bi treću, nakon pokopa, bila **sedmina**.

Na **sedmini** bi za rodbinu i one koji su nosili mrtvacu priredili večeru (najčešće bi spremili bakalar), a ostale koji bi se okupili u kući ponudili bi vinom i uštipcima(**pršunatama**).

Ako bi umrlo starije čeljade, onda bi treću večer, uz vino i **pršunate**, bilo i šale i zabave. Nekoga bi neprimjetno svezali uz stolicu ili bi dvoje ljudi neopazice zašili zajedno. Izvodili bi i druge razne šale, međusobno se garavili čađom, a kad bi ponestalo vina, svi prisutni bi se **pobečali**: svaki bi dao po koji novčić, pa bi kupili vino. Tu treću noć neki su znali ostaviti čašu vina i za pokojnika i, navodno, ujutro gledati da li je dolazio i pio.

Mrtvacu su iz kuće iznosili na platnu na kojem je ležao na škrinji. Pred kućom bi ga položili u mrtvački sanduk (**kasu**), koji je bio vlasništvo sela i služio samo za prijenos mrtvacu od kuće do groblja. Kad je umro muškarac na sanduk bi stavili njegov šešir.

Dok je mrtvac još bio u kući, a osobito u trenutku kad sprovod kreće od kuće, bio je običaj da žene glasno oplakuju mrtvacu, da **navijaju**, kako to kažu na Zlarinu. Pored upotrebe određenih formula, žene su i improvizirale tekstove o pokojniku, o njegovu životu i djelu.

Sprovod se kreće u zapad (suprotno kretanju svatovske povorke!).

Da se pokojnik, odnosno njegov duh, ne bi vraćao i ukućane uznemiravao šuškanjem ili na neki drugi način, trebalo je za sprovodom prolići malo vode. Iz istih razloga odmah po odlasku sprovoda mela se kuća i smeće se bacalo što

dalje od kuće. Ako bi se smeće bacilo blizu, pokojnik bi se mogao vratiti i na nogama donijeti to smeće.

Čini se da je vjerovanje u mogućnost vraćanja pokojnika, odnosno njihovih duša, početkom ovog stoljeća još bilo dosta ukorijenjeno. Sačuvala su se mnoga pričanja o takvim slučajevima i o raznim postupcima kojima su se stari Zlarinjani nastojali osloboditi nemirnih pokojnika. Odlazili su po pomoć svećeniku, ali i raznim vračarama, ako nije pomoglo obično i svima znano **prašćanje** — izgovaranje teksta: »Ja ti prašćan, Bog ti oprostija, ako si duša... (određene osobe, npr. »mog dida«).«

Povampireni pokojnici — **korlaci** — smatrali su se osobito opasnim za malu djecu; da im ne bi naškodili (»da ga ne prikolje«) djeci su u jastučnice ušivali ili im o vrat vješali razne hamajlije nabavljene kod vračara.

Prvu nedjelju po pogrebu skupila bi se rodbina, pa bi nakon mise za pokojnika otišla na njegov grob. Tamo bi molili, palili svijeće, a žene bi naricale. Zlarinjani ističu kako se prije mnogo i glasno plakalo za mrtvima (**navijalo**); žene su to činile i duže vrijeme nakon ukopa, i to jednako na groblju, u kući ili »u gori«, tj. kad bi otišla nekim poslom izvan naselja.

Podataka o posmrtnim običajima na Zlarinu može se naći u matrikuli (pravilniku) bratovštine Gospe od Rašelja iz 1456. godine. Tamo se propisuje bratimima da su dužni sa svojim obiteljima doći na pogreb svakom članu bratovštine i snositi odgovarajući dio troškova za svijeće i plaćanje onih koji kopaju grob i nose mrtvaca. Štoviše, ako bi član bratovštine umro negdje izvan Zlarina, bratimima je bila dužnost da odu po njega i da mu organiziraju pogreb. Zauzvrat, članovi zlarinskih bratovština (bilo ih je više) oporučno su obvezivali svoje nasljednike da u određene dane (**Mrtvi dan, Božić, Miholja** i dr.) dadu bratovštini određene količine vina i kruha.⁷

U jednom ugovoru s mjesnim župnikom iz 1502. godine vidljivo je da se za sprovode i daće u to vrijeme obilnije trošilo, jer se, pored osam soldi za misu, župljani obvezuju župniku dati i svijeće i »kože svih životinja koje se ubiju za sprovoda i daće toga pokojnika«.⁸

Običaji godišnjeg ciklusa

Poklade

Za pokladne običaje na Zlarinu najznačajnije je bilo maskiranje pojedina i organiziranih grupa, koje je trajalo više pokladnih dana, a završavalo velikom maskaradom u pokladni utorak (taj dan Zlarinjani su zvali poklade!). Djeca su se maskirala nekoliko puta za vrijeme pokladnog perioda, a odrasli su to činili posljednja tri pokladna dana, od nedjelje do utorka.

⁷ Ante Supuk, *Sibenski glagoljski spomenici*, Zagreb 1957. Autor donosi podatke o daćama iz oporuka Zlarinjana iz razdoblja 1661–1681.

⁸ Bernard Stulli, *Povijest Zlarina*, »Narodna umjetnost«, br. 17, Zagreb 1980, odnosno *Povijest i tradicija otoka Zlarina*, Zagreb 1982, str. 156.

Današnji Zlarinjani sjećaju se pojedinih maskiranih likova iz vremena svog djetinjstva i iz godina pred drugi svjetski rat; u maskiranju pojedinaca, prema kazivanju Zlarinjana, od početka stoljeća pa do drugog svjetskog rata nije se mnogo mijenjalo. Tako se čitavo to vrijeme među maškarama našao tkogod u starinskoj kabanici (**gabanu**), u ovčjem runu, u naopako okrenutoj odjeći, muškarci preodjeveni u žene, smiješno opremljeni likovi grbavaca, šepavaca i slijepaca, zatim likovi Cigana i vojnika. Maskirani su na licima nosili maske (**obrazine**) domaće izrade ili kupovne. Sami su radili obrazine od tkanine ili kartona s prorezima za oči i usta; obrazine su katkad i obojili. Obrazine su činili i od janječih, zečjih ili kunićevih kožica na koje bi prilijepili bradu i brkove od dugačke vune. Neki su lice mazali čađom i uljem, a znali su ga i obojiti bojom koju ispušta mokri »krep-papir«.

Maskirana lica nosila su razne rekvizite: štapove, kišobrane, naočale, volovske rogove i zvona. Zvonili su zvonima i trubili u rogove, a buku su stvarali čegrtaljka (**čvrčaljka**). Maškare su se međusobno posipale pepelom, garavile čađom, a rado su ocrnile i gledaoce. Mnogi maskirani nisu govorili nego se pravili nijemi (**mutavi**); ispuštali bi krikove, gestikulirali, prijetili i naganjali djecu koja su ih zadirkivala.

Djeca, za koju je rečeno da su se maskirala nekoliko puta u pokladnom periodu, obično su samo garavila lica i oblačila preveliku odjeću.

Današnji Zlarinjani sjećaju se nekoliko maski iz predratnih poklada, a to su: fratri u **gabanima**, čovjek u vrši od pruća ukrašenoj tkanicama, grupica maskiranih u kojoj je jedan predstavljao flašu, a drugi čašice za liker. Za izazivanje komičnih situacija rabili su tada i životinje: magarca obučena u gospodina ili mačke koje bi zatvorili u vršu ili povili kao »dijete« i nosili u zipki. Kad bi »majka« (preodjeveni muškarac) odmotala »dijete« da ga previje, ono bi pobjeglo mjaučući, a »majka« bi plakala i dozivala odbjegli čedo, sve na silno veselje gledalaca.

Pored pojedinačnih maski i manjih maskiranih grupica, za poklade su se spremale i veće organizirane skupine muškaraca (žene su vrlo rijetko sudjelovale). Oni su se pripremali da prikažu određene sadržaje i prizore, koji su najčešće pored zabavljачke imali i određenu političku funkciju ili su, u najmanju ruku, angažirano komentirali aktualne društvene i političke situacije i probleme. Najčešće su se prizori te vrste, kao i drugdje u nas, koncentrirali oko pokladne lutke, na Zlarinu zvane **Jure**. **Juru** bi napravili s pomoću starog odijela napunjenog slamom; načinili bi mu glavu s obrazinom od kartona i šešikom (**klobukom**). Lutku bi obično nosili na nosilima (**čivirama**) i to u sjedećem položaju. **Juru** bi nosili u povorci, u pratnji različitih maskiranih likova, obično od kuće u kojoj je lutka načinjena, preko cijelog mjesta i uz obalu do mjesta zvanog Fangac, gdje bi **Jure** bio osuđen i spaljen na lomači.

Jure je uvijek bio utjelovljenje svih zlarinskih nevolja; on je predstavljao izrabljivača, lihvara, zakupca, crkvenu i svjetovnu vlast koje su Zlarinjanima otežavale ionako težak život, ali i prirodne nepogode: sušu, tuču i mraz, te bolesti koje su također harale. Na kraju pokladnih ludorija sudac bi **Juru** pro-

glasio krivim za sva zla u protekloj godini, osudio ga na smrt, a krvnik bi potpalio lomaču. **Juru** je pokušavala braniti »rodbina« i »prijatelji«; suprotstavljali bi se optužbama suca i oplakivali **Jurinu** nesretnu sudbinu. To su najzdušnije činili u žene preobučeni muškarci, imitirajući naricanje Zlarinki: »Ajme Jure moj, brajne moj!« i slično.

Zlarinjani rado ističu da su kroz **Jurinu** osudu davali oduška svojem nezadovoljstvu s društvenim poretkom, lošim socijalnim i ekonomskim stanjem, svoj otpor prema vlasti i kleru. A to nisu činili samo kroz osudu **Jure**, nego i s pomoću drugih pokladnih prizora, koje su smišljali, opremali i izvodili u pokladni utorak. Jedan od takvih prizora, kojega se sjećaju mnogi Zlarinjani, bio je **sprovod Jure** priređen u predratnim godinama, u vrijeme kad se očekivalo rješenje tzv. hrvatskog pitanja. Sprovod je simbolizirao propast vladavine velikosrpske buržoazije i iskazivao otpor prema crkvi i kleru. U sprovodu su išli maskirani likovi koji su predstavljali državne i crkvene funkcionere. Detaljan opis tog prizora i svih zbivanja u vezi s njim sastavio je jedan od sudionika, Veljko Vukov. Po njegovu opisu vidi se da su sve pripreme obavljene na **Gorici** (predio Zlarina), odakle je povorka s mrtvačkim sandukom i križem pred njim krenula, prošla kroz mjesto i došla do obale. Tamo je čekala masa Zlarinjana, koja je odobravala i hrabrila sudionike, ali su tamo čekali i žandari, koji su ih rastjerali. Sudionike su prijavili policijskom komesarijatu u Šibeniku; neki su platili novčane kazne, a koji nisu htjeli ili nisu imali da plate proveli su po tri dana u zatvoru.

No pored takvih pokladnih prizora, Zlarinjani su organizirali i manje angažirane, kao npr. grupu na čelu s **Pat i Patašonom** (1937. godine) ili **Vinčanje** (1938. godine). To potonje je široko rasprostranjen pokladni prizor, koji se češće mogao vidjeti u zlarinskim pokladama. Te 1938. godine pokladna je svadba bila bogato zamišljena i izvedena, uz mnogo sudionika i dobru opremu. Kako je običaj i drugdje, sve uloge igrali su muškarci. Za mladića koji je predstavljao mladenku jedna je Zlarinka načinila svadbenu oglavlje (vijenac s velom), a pored mladoženje i **kumparâ** na svadbi su sudjelovali tobožnji diplomati raznih rasa i nacionalnosti. Tako su se u pokladnoj svadbenoj povorci našli Crnac, Turčin i Englez, razni dostojanstvenici i svake druge maske.

Slušala sam i o pokladnim svatovima iz 1932. godine, koji su predvođeni **starim svatom** išli od kuće do kuće i skupili toliko jela i novaca za »siromašne mladence« da su priredili dobru večeru kao za prave svatove.

Osim maskiranja na Zlarinu je bio još jedan pokladni običaj koji mnogi pamte, a to je **svitlanje komoštra**: lanci koji su visjeli nad ognjištem čistili bi se od čađi na taj način da bi ih vukli po putu, a zatim oprali. To su činila djeca, i to zadnjih dana poklada ili upravo na pokladni utorak.

Valja spomenuti još i to da se za pokladni utorak kuhala svinjetina i kiseli kupus; smatralo se to za bolju i obilniju hranu pred ulazak u korizmeni post.

Donosim i četiri stiha pokladne pjesme koju mi je kazivala jedna od najstarijih Zlarinki. (U članku O. Delorka o zlarinskim narodnim pjesmama nalazi se još jedna pokladna pjesma.)

A poklade moj pritusti,
u utorak dušu pusti,
a srida ti dan dohodi,
žalostan se ti nahodiš.

Sredinom korizme Zlarinjani su znali zbijati šale jedni s drugima na način kako se to danas čini prvog aprila.

Cvjetna nedjelja (Cvitnica)

Grančice masline blagoslovljene na taj dan u crkvi Zlarinjani su zaticali za slike svetaca ili gdje drugdje u kući i nosili ih u polja i vinograde zbog zaštite od tuče i sa željom za dobar urod.

Uskrs (Vazam)

Običaji za Veliki tjedan i Uskrs, kao i drugdje, tijesno su bili povezani i isprepleteni s postupcima koje je za te dane propisivala katolička crkva. Zabrane kopanja, zabrana češljanja, umivanja i čišćenja kuće i ovdje su bile na snazi sve dane do Velike subote, kad se razvežu zvona. Na Veliki petak šibama od divljeg šipka tukli su **baraban**, šibali su po crkvenim klupama; ta šiba čuvala se zatim u kući cijele godine. Uz impresivnu noćnu procesiju na Veliki petak, crkva je u te dane održavala i blagoslov mreža, ognja i hrane. Neki od običaja u te dane očigledno odstupaju od učenja crkve, ali ih je ona ipak tolerirala. Tako npr. na Veliki četvrtak, prema kazivanju Zlarinjana, crkovenjaci su pekli janje i častili Isusovu **sedminu**. Na Veliki petak Zlarinjani su pili vino zbog vjerovanja da se sve vino popijeno taj dan pretvara u krv. Ako bi se dijete rodilo na Veliki petak, ne bi računali da se rodilo taj dan nego sutradan, na Veliku subotu. Na Veliku subotu, kad se odriješe zvona, Zlarinjani su sadili grah (**fažol**), jer bi navodno, posađen na taj dan, dobro rodio.

U petak se mijesilo, a u subotu peklo osobito uskršnje pecivo — **pinice** — kolači od bijelog brašna, mlijeka, jaja, šećera i masnoće. Prije pečenja **pinice** bi na tri mjesta zarezali nožem i namazali jajetom. Od iste smjese za djecu su činili **karitule** — pecivo u obliku pletenice kojoj je na jednom kraju bilo jaje učvršćeno tijestom. **Pinice** i **karitule** uz kruh (ranije pogaču), kuhana jaja i sol nosili su u crkvu na blagoslov, i to na sam Uskrs ujutro. Hranu je na blagoslov obično nosila djevojka ili mlada žena i to u košari. One su žurile i takmičile se koja će prije dobiti blagoslov. Ako bi u kući bilo malo dijete, u zipku bi mu stavili malo blagoslovljene soli i kruha.

Mrvice od blagoslovljenog jela nisu se bezobzirno bacale. Neki tvrde da su ih nosili u polje zbog blagoslova.

Dok je Uskrs bio pretežno obiteljski blagdan, na uskršnji ponedjeljak bilo je javno slavlje — **fešta**. Taj dan se pjevalo i plesalo, i to pred crkvom, a svi bi se obukli svečano, i to u tanja odijela nego što su do tog dana nosili.

Jurjevo (Jurjeva)

Sveti Juraj je bio zaštitnik Zlarina, dok na taj isti dan nisu u Zlarin donesene moći svetog Fortunata. Otada se slavi sveti Fortunat (Srećko), ali na isti dan (23. IV). Taj dan u Zlarinu je bilo slavlje — **fešta**. Prijatelji i gosti dolazili su i izdaleka, pa su mnogi Zlarinjani imali goste u kući. Tog dana bio je i **pazar** u Zlarinu.

Prvi maj (Maj)

Za prvi maj mladići su donosili djevojkama grane bajama (»Donija je divjki maj!«). Postavili bi ih pred kućom, i to još po noći, uoči prvog maja, da ih nitko ne vidi. Djevojke bi zatim rano izjutra **maj** zakitile tkanicama, maramama i vrpcama. Djevojke su se takmičile čiji će **maj** biti ljepši.

Sveti Ante — običaj u planinu, jarci u planinu

Predvečer dvanaestog lipnja, uoči svetog Ante Padovanskoga, sve do drugog svjetskog rata, a i nekoliko puta poslije njega, zlarinski muškarci su se okupljali i pozivali jedni druge da idu »u planinu« (»Ajmo, jarci, u planinu! Ala, valja se spremati u planinu!«). Nosili su vile, **kosore** (grubi srp za trnje), starinsko oružje i volujske rogove, a navodno su se i obuvali u opanke i oblačili starinske **gabane**. Završili bi u konobi ili gostionici, gdje bi pili i pjevali. Katkad su znali zaista otići izvan naselja, tamo prirediti jelo i provešeliti se. Sutradan bi ih drugi zapitkivali kako je bilo, kako su se proveli, da li su im narasli rogovci.

Šale o odlasku »jaraca u planinu« navodno su bile uperene na račun »rogonja«. Koliko su ozbiljno neki uzimali te šale pokazuje slučaj jednog Zlarinjana, koji je nakon jedne takve šale, a zbog sumnje u ženinu nevjeru otišao u Ameriku i više se nije vratio.

Po tumačenju već spominjanog Dušana Deana, te šale, odnosno taj običaj, mogao bi biti ostatak i sjećanje na negdašnji odlazak pastira na ljetnu pašu u planine dalmatinskog zaleđa, tj. područja iz kojeg su doselili preci današnjih Zlarinjana. Ta pretpostavka nije bez osnove; podudaranje datuma, pastirski rekviziti i druge pojedinosti čine to tumačenje zanimljivim i vjerojatnim. Međutim, slični podaci ni slična tumačenja nisu poznata u etnološkoj literaturi.

Ivanjdan (Velika Ivanja)

Najznačajniji ivanjdanski običaj na Zlarinu bilo je paljenje ognja — **svinjaka**, i to počevši od noći uoči tog dana pa sve do dana svetog Petra — **Velike Petrove**. Krijesove su palili na nekoliko mjesta, u raznim predjelima Zlarina, na raskršćima i pred kućama. Spaljivali su ječmenu slamu, sve što bi skupili

pri čišćenju vrtova, a za tu svrhu znali su nabrati i crnogorice. Oko **svinjaka** skupljao se i zabavljao pretežno mladi svijet. Preskakali su oganj i pjevali. Mnogima su, navodno, cipele i hlače stradale od ognja i skakanja, o čemu govore stihovi poznati mnogim Zlarinjanima:

Od Ivanje do Petrove
izdera san gaće nove.
(razdrle se gaće nove.)

Neki Zlarinjani ističu da je **svinjak** obično zapalio netko od starijih, eventualno **starešina dvora**, tj. domaćin kuće pred kojom se palio oganj. Stariji bi zapalili i malo zapjevali, a onda oganj prepustili mlađima. Stariji su pjevali na stari način: **kocali** po starinski:

Oj, oj, brate moj,
doša nam je Ivandan,
koji pali po vas dan.

Moji kazivači nisu se mogli sjetiti daljeg teksta pjesme niti drugih ivanjskih pjesama, iako su tvrdili da ih je bilo. Mladi su, navodno, pjevali pjesme koje su bile momentalno u modi, najviše ljubavne. Mladići su čitave noći ostajali napolju, obilazili **svinjake** i pjevali.

Stariji Zlarinjani odreda i bez ustručavanja komentiraju da su **svinjake** palili da otjeraju **vidine** i **more**, ali podjednako lako racionaliziraju na ovaj način: »Danas imamo visok tlak, a onda su govorili da je mora«.

Neki kažu da je preskakivanje **svinjaka** donosilo zaštitu od glavobolje i bolova u nogama tijekom čitave naredne godine.

Druga tradicija vezana za Ivanjdan je proricanje budućnosti, osobito o udaji djevojaka, i to na više načina. Najpoznatije je, kao i drugdje, bilo pricanje prema figuricama koje bi nastale kad se rastaljeno olovo ubacilo u hladnu vodu. Na sličan način postupalo se i s jajetom, odnosno bjelancem, koji bi se ulio u flašu punu vode. U oblicima koje bi formirao bjelancem pokušavali su prepoznati neko oruđe, predmet ili što drugo, što je upućivalo na zanimanje ili neku drugu informaciju o budućem mužu. Tako je jedna od mojih sugovornica na Zlarinu tvrdila da je u flaši vidjela brod od bjelanca i po tome zaključila da će joj muž biti mornar, što se i obistinilo.

I još jedan postupak iste namjene: nakon večere uoči **Ivanje** djevojke bi spremile stolnjak zajedno s mrvicama i stresle ga kroz prozor tek pred izlazak sunca. Tada bi osluškivale hoće li čuti kakvo dozivanje; ako bi čule neko muško ime, to je bio znak da će se udati za mladića istog imena. Efikasnost tog postupka također je vlastitim iskustvom potvrdila jedna od mojih kazivačica.

I još nešto: na **Ivanju** prije izlaska sunca Zlarinjani su odlazili na pogodno mjesto, na neki brijeg, odakle bi kroz začađeno staklo ili svilenu maramu promatrali izlazak i uspinjanje sunca. Navodno se tada moglo vidjeti kako sunce »titra«.

* * *

Ljeti nije bilo značajnijih folklornih datuma. U to je vrijeme nekoliko katoličkih praznika koje su Zlarinjani proslavljali kako je uobičajeno: te se dane nije radilo, odlazilo se u crkvu, svečanije oblačilo i bolje kuhalo, a obično su bile i javne zabave. Takve su svetkovine (**fešte**) bile za **Gospu od Rašelja**, (8. srpnja), za **Veliku Gospu** (15. kolovoza) i **Malu Gospu** (8. rujna).

U jesen, na dan **Svih svetih** i **Mrtvi dan** Zlarinjani su uređivali grobove svojih pokojnika, palili svijeće i žiške, a žene su tom prilikom i naricale za pokojnicima (**navijale**).

Dva katolička blagdana, sveti Nikola i sveta Lucija, imala su i neka folklorna obilježja. Razumljivo je da su Zlarinjani kao mornari, ribari i koraljari proslavljali svetog Nikolu (**Mikulu**), zaštitnika pomoraca. Uoči tog dana pucali su iz mužara, puštali rakete, zvonili zvonima i palili stare torbe u kojima su se tiještile masline. Mnogim je Zlarinjanima poznata pjesmica o svetom **Mikuli** koju donosi O. Delorko u svom članku o zlarinskim narodnim pjesmama.

Uvečer pred **svetu Lucu** djeca bi, odlazeći na spavanje, stavila pod jastuk čarape (**bičve**), jer su očekivala da im **sveta Luce** u njih stavi darove. U čarapi bi osvanula šibica, a dobra bi djeca dobila i suhih smokava, bajama, oraha, jabuka, eventualno i kupovnih slatkiša. Ujutro su djeca jedna drugoj pokazivala što su dobila.

Badnjak i Božić (Banji dan i Božić)

Božićni običaji odvijali su se u periodu od dva tjedna, od Badnjaka do Tri kralja. Pretežno su to obiteljski blagdani, pa se i veći dio običaja dešavao u kući, u obiteljskom krugu.

Na Badnjak je bio običaj da najstariji muškarac, **starešina od kuće**, donese badnjak — **banjak** — deblo ili deblju granu masline. Badnjak bi obično odsjekli i pripravili ranije. **Starešina** bi pokucao na vrata i zatim ušao noseći badnjak i govoreći:

Faljen Bog!
 Banjak bata,
 otvorite mu vrata!
 Podajte mu vrićicu,
 da vam dili srićicu.
 Punu žita i šenice,
 i ostale svake sidbe,
 ka je nama do potrebe.
 Ulja od masline i vina od loze.

Stihove »Banjak bata, otvorite mu vrata« znali su skoro svi informatori, ali je dalji tekst većini nepoznat ili ga se prisjećaju samo u fragmentima. Neki se opet sjećaju samo čestitke kojom se **starešina** obraćao ukućanima čim uđe; zabilježena je u više varijanata:

1. Na dobro vam doša Banji dan, Božić,
Stipanja, Ivanja, Mladinci, Mlado lito,
Tri kralji i svi ostali, ki su u godišću,
dušnjemu blagu, manjemu grihu.
2. Na dobro vam doša Banji dan i sutra porođenje
Gospodinovo! U zdravlju i veselju da bimo ga
dočekali mnogo godišć!
3. Na dobro vam došla Banja večer i sve ostale
fešte i blagdani!

Na **starešinino** kucanje vrata bi otvorila najstarija žena u kući. Ona je, prema nekima, trebala u rukama držati dvije flaše vina, jednu crnoga i drugu bijeloga. Ukućani bi **starešini** odgovorili na pozdrav slično njegovoj čestitci:

I tebi, u zdravlju i veselju za mnogo lita i
da bi nam ga i dogodine donija!

Starešina bi s badnjakom prekrizio oganj na ognjištu (**kominu**) i stavio ga na oganj. Zatim bi obitelj sjela večerati. Jela se riba, osobito bakalar, i kuhano zelenje (blitva ili broskva). Uz to su se tu večer pržile **pršunate** i, naravno, pilo vino. Od jedne Zlarinke slušala sam i o osobitom božićnom kolaču — **zelenjaku** — koji je kao djevojka jela u kući zlarinskog trgovca (oko 1910).

Za vrijeme večere po malo od svakog jela davalo se i badnjaku na ognju, i to se stavljalo na tri mjesta (na krajeve i u sredinu); ista mjesta zalijevala su se i vinom. Neki kažu da se hrana i vino stavljalo samo na jedno mjesto na badnjaku.

Nakon večere badnjak bi se pogasio vinom i ostavio na **kominu** uz vatru; badnjak se zatim ponovo palio na sve blagdane između Badnjaka i Tri kralja (**Božić, Stipanja, Ivanja, Mlado lito**). Tek na Tri kralja puštalo se da badnjak sasvim dogori.

Pepeo koji bi nastao od izgaranja badnjaka na Badnjak i Božić Zlarinke su spremale; jedne kažu da su ga posipale oko kuće da ne dolaze **vidine**, a druge da se malo od tog pepela nosilo na Cvjetnu nedjelju na blagoslov u crkvu, a zatim se odnijelo u polje i vinograde.

Od Badnjaka do Tri kralja na stolu je stajao osobiti božićni kolač — **božićnjak** — i to obično ne jedan, nego čak tri ili četiri. **Božićnjak** je bio okrugao, sa rupom u sredini, a ukrašavao se rezovima i ubodima noža u tijesto, koji su nakon pečenja davali reljefne ukrase (**zupčice, rošćice**). Ako je bilo više **božić-**

njaka stavili bi ih jednog na drugog, a kroz rupu u sredini zatakli bi grančicu masline (eventualno s plodovima), bršljana ili bi stavili koji cvijet. Neki kažu da se tu zaticala i božićna svijeća. **Božićnjake** su starije Zlarinke pekale same, ali su se mogli i kupiti u Šibeniku. O imućnosti pojedinih obitelji ovisilo je da li će ih kupiti ili sami umijesiti i s koliko će **božićnjaka** ukrasiti stol. Mnogi iz generacije koja je doživjela dva svjetska rata nisu imali ni jednog. **Božićnjake** bi pojeli tek nakon Tri kralja.

Zapis božićnog običaja jedne Zlarinke nešto se razlikuje od ostalih kazivanja. Po njoj **starešina** je, kad je unio badnjak i stavio ga na oganj, odmah na njega stavio jedan **božićnjak** i zalio ga tri puta bijelim i crnim vinom, govoreći: »Koliko danas popili kapljice vina, onoliko nam krvi došlo u život, u zdravlju i veselju!« Kolač bi zatim vratio na stol, odnosno stavio ga iznad ostalih, a u rupu u sredini kolača utaknula bi se »grana masline orkulice puna maslina, grana brštana i navrh malo stinja. To bi stalo sve do Trih kralj. Onda bi se skinula maslina, kolači popražili na žeravi i zajedno posupali u žutom vinu cila familja«.

Svijeća je na božićnom stolu bila zaista neizostavna, najčešće ona koja se u kući čuvala od Svijećnice (**Gospe Kandalore**). Ta je svijeća gorila za večere na Badnjak i ručka na Božić. Gasio ju je **starešina** s nekoliko kapi vina i pri tom se gledalo na koju će stranu krenuti dim — na toj će strani, govorilo se, dobro uroditi masline. Slično se, navodno, proricalo i prema dimu kad se badnjak gasio vinom.

Dan nakon Božića, na **Stipanju**, proslava božićnih blagdana izlazi iz obiteljskog kruga i pretvara se u javnu svečanost. Poslije podne održavala se pobožnost (**rusarij**) u crkvi **Gospe od rašelja**, koja se nalazi izvan sela. Nakon popodnevne pobožnosti svi prisutni, svećenik i crkovernjaci, predvođeni jednim koji bi nosio zastavu, te načelnikom općine i glavarem sela, krenuli bi na obalu, na Fangac, i tu bi svećenik i crkovernjaci započeli kolo oko onoga sa zastavom. Prema pričanju Zlarinjana, to je bio početak plesanja u zimskom periodu. Nakon **Stipanje** kolo se plesalo svake nedjelje do korizme.

Za božićne praznike uobičajeni su bili i obilasci čestitara, obično manjih grupica djece i muškaraca. Oni su obilazili kuće rodbine i prijatelja, te istaknutijih Zlarinjana i osobitom pjesmom čestitali Božić i Novu godinu. **Kolojani**, kako su Zlarinjani zvali te čestitare, **kolojali** su uoči Božića (na Badnjak) i Nove godine. Djeca su išla ranije, a odrasli obično oko pola noći. Odrasli su redovito išli načelniku općine, glavaru sela i drugim istaknutijim sumještanima, ali i prijateljima i susjedima. Istovremeno je išlo i nekoliko skupina **kolojana**.

Jedni i drugi pjevali su osobite **kolojanske** pjesme, i to stojeći pred kućom. Dok su djecu ukučani zauzvrat darivali sitnim novcem, **pršunatama**, voćem ili slatkišima, odrasle su pozivali u kuću i nudili još i vinom i rakijom.

Evo nekoliko **kolojanskih** pjesama, kako su mi ih kazivali Zlarinjani i dva zapisa samih Zlarinjana (I. Strika, A. Milutin). Još jedna **kolojanska** varijanta nalazi se u članku O. Delorka (br. 19), te zasebno tekst koji počinje stihom

U dvoru vam zelen bor (br. 55), koji je I. Strika zapisao kao koļojansku pjesmicu.

Kolojani, kolojajte ovdje,
na dobro vam sretan Božić dojde.

Ol pršuta, ol salama ovdje,
na dobro vam sretan Božić dojde.

Gospodaru od ovoga doma,
Bog vam dao svakojega dobra.

A mi znamo da ga ima ovde,
na dobro vam sretan Božić dojde.

Dajte nan, dajte nan,
što imate dati,
bura nas mlati,
na vašin vrati.

(Pjevala M. Vukov Colić)

Kolojani, kolojajte ovdje,
na dobro vam sretan Božić dojde.

Otvorite škafetine, izvadite baškotine,
otvorite ormarune, izvadite botiljune.
Bura nas mlati na vašima vratin,
dajte nan, dajte nan, ča ćete nan dati.

Kuma Luce iz komina,
utoči nan bocun vina.
Vino ćemo mi popiti,
bocun ćemo mi razbiti.
A za vašu trud i muku,
speći ćemo tustu tuku.

(Kazivala M. Kursar)

Došli smo vam kolendrati
da nam date večerati,
ili smokvu ili grozdić,
na dobro vam doša Božić.
Po Božiću sveti Stipan,
po Stipanjoj sveti Ivan,
po Ivanjoj svi Mladenci,
po Mladencim Mlado lito,
Vodokršće stanovito.

Kuma Vice Imbrina,
ustani se iz komina,
donesi nam bocun vina,
ne slavoga već ciloga.
Vino ćemo mi popiti
bocun ćemo mi razbiti,
a za naš trud i muku,
daćete nam tustu tuku.

Odletili labudići,
živili vam svi momčići.
Odletile labudice,
živile vam divojčice.

(Zabilježila A. Milutin uz napomenu da su tako pjevali —
kolendrali — E. i T. Gregov 1934, 1935. i 1936. godine.)

U zapisu I. Strike nalaze se i napomene o pojedinim dijelovima **kolojan-
skih** tekstova, odnosno njihova pobliza objašnjenja. Donosim ovdje njegov za-
pis stihova i nešto skraćena objašnjenja.

Kolojani, kolojajte ovde,
na dobro vam Mlado lito dojde.
Svi u skupa zlatne kite ovde,
na dobro vam Mlado lito dojde.
Od pršuta i salama ovde,
na dobro vam Mlado lito dojde.
Od pršunat i rakije ovde,
na dobro vam Mlado lito dojde.

Slijedećim stihovima **kolojani** se obraćaju pojedinim ukućanima, ponekad oslovljavajući sve po redu, od najstarijih do najmlađih. Posebno se obraćaju gospodararu i gospodarici kuće.

Oj ti Ante, zlatna kito ovde,
na dobro ti Mlado lito dojde.

Gospodaru od ovoga doma,
Bog ti dao svakojega dobra.
Gazdarice od ove kućice,
Bog ti dao svakoje srećice.

Za kraj je pripremljena pjesmica:

U dvoru vam zelen bor,
a na boru vranac konj,
a na konju delija,

u ruci mu tambura,
s kojom lipo popiva,
Mlado lito doziva.
U zdravlju ga dočekali
sviju skupa do sto godina.

(Zapis Ivan Strika)*

Na Zlarinu je bila uobičajena još jedna vrsta božićnog i novogodišnjeg čestitanja. Čestitari su bili djeca koja su na Božić i Novu godinu izjutra dolazila čestitati blagdan, ali bez nekih posebnih pjesama. Sa sobom su nosila jabuke, u koje su im ukućani za dar zabadali kovani novac. To darivanje zvalo se **baramaža** (»dali su mu baramažu«).

Nova godina (Mlado lito)

Za Novu godinu, pored već opisanog **kolojanja** zabilježeno je još da su djevojke rano ujutro išle zajedno po vodu na bunar. Bio je običaj da isprošena djevojka to jutro odnese vjedro vode u kuću budućeg muža i da čestita **Mlado lito**.

Tri kralja

Na taj dan, osim već spomenutog kod božićnih običaja, nije bilo značajnijih običajnih postupaka. Prilikom blagoslova kuća na taj dan Zlarinjani su svećenika i crkvnjake darivali **kolačima** (tvrdo okruglo pecivo) i uljem.

Svijećnica (Gospe Kandalora)

Za Svijećnicu je značajan jedino blagoslov svijećā, koje su imale određenu ulogu u običaju u slučaju smrti i za Božić.

Običaji vezani uz koraljarstvo, ribarstvo, pomorstvo i druge poslove

O običajima vezanim uz koraljarstvo, ribarstvo i pomorstvo pisala je Jelka Perić.⁹ Dostupni su i njezini rukopisi koji, između ostalog sadržavaju odlomke

* Prva dva teksta transkribirala sam prema magnetofonskim snimkama pjevanja Marije Vukov Colić i kazivanja Marije Kursar, trudeći se da zapišem točno kao što sam čula. Nisam unosila nikakve promjene u zapise kolojanskih tekstova Ante Milutin i Ivana Strike. Otuda proizlaze jezične razlike između mojih i njihovih zapisa (npr. vam-van, nam-nan, ovdje-ovde).

⁹ Jelka Perić, *Lov koralja i spužava u Dalmaciji*, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, knjiga XXXII, svezak 1, Zagreb 1939, str. 169—171. Objavljeno i u »Pismima s otoka«, broj 2.

iz razgovora sa zlarinskim ribarima i koraljarima.¹⁰ Pomalo idilično pisao je o zlarinskom ribarenju Manfred Makale. Zlarinjani su u **Pismima** prenijeli jedan njegov članak uz komentar Zlarinjanina (potpisanog inicijalima D. M. B.) koji upozorava i na loše strane ribarskog života (**Pisma** br. 3, str. 43—47).

Od običaja ribara i koraljara najznačajniji su oni koji su pratili ispraćaj i doček ribarskih odnosno koraljarskih družina. Kako sam od današnjih Zlarinjana zabilježila samo fragmente o običaju ispraćaja koraljara, donosim ovdje cjeloviti opis Jelke Perić:

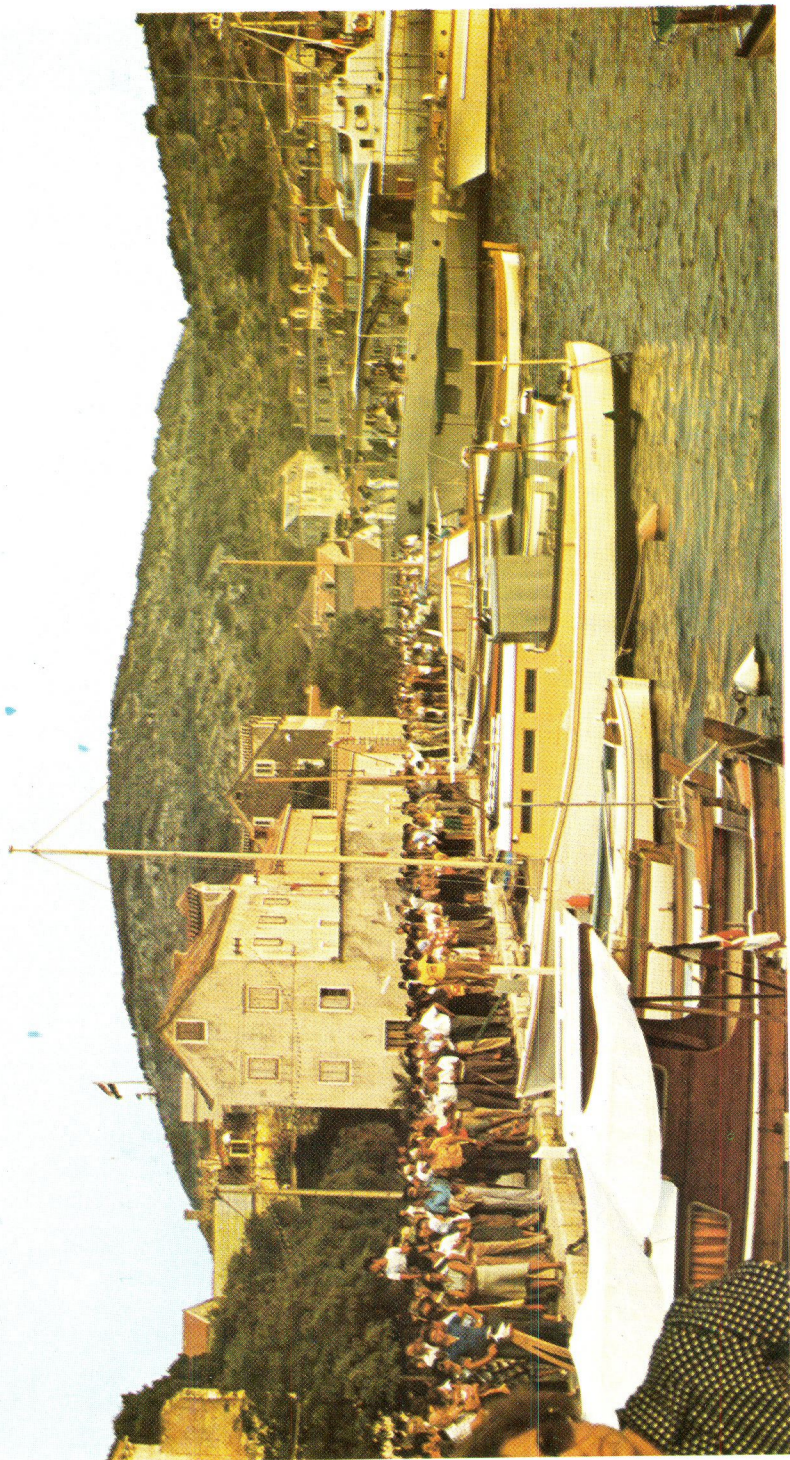
»U Zlarinu još i danas starci pričaju o onim sretnim vremenima, kad je Zlarin opremao šesnaest lađa za ribolov koralja. Na dan polaska na ribolov cijelo bi mjesto bilo u svečanom raspoloženju. Ribari su se spremali kao da odlaze na nesiguran i pogibeljan put. Tražeći zaštitu u Boga svi bi se redom taj dan ispovijedali i pričestili. Po podne iza procesije, u kojoj bi lepršali barjaci i u kojoj bi sudjelovalo cijelo mjesto, župnik bi okupljenim lađama u luci podijelio svečani blagoslov. Bio je to jedan od najdirljivijih momenata, koji bi prisutne do plača ganuo. U dubokoj šutnji ribari poređani u lađama klečeći i gologlavi skrušeno bi primili blagoslov. Iza toga svečanoga čina nitko nije smio više na kraj, da kakvim nepromišljenim djelom ne bi okaljao blagoslov i da ne bi skrenula sreća u lovu. Poslije blagoslova ribari bi primali od žena darove u siru, luku i kvasini, a oni bi im na uzvrat davali kolača. Poslije toga bi se ribari dirljivo pozdravili sa prijateljima i znancima, izljubili sa rođacima i djecom, a zatim bi se masa razišla. Žene bi ribara još ostale na lađama kod svojih muževa, da se počaste. Još prije mraka otišle bi lađe s obale, da se usidre u luci. Tom bi prigodom žena gospodara broda odriješila konop od lađe smočivši ga prije vlastitom vodom kao dobar znak lova.

Tek bi oko ponoći iz luke otišli u široko more, da ih zle oči ne pogode. Sa sobom bi uzeli piljaka, pa kad bi opazili, da ih tko s obale promatra, onaj bi s pramca bacaio iza sebe pomalo piljke, da im pogledi s obale ne naškode. Izašavši iz luke družina bi se razdijelila po unaprijed utvrđenom planu, u svakom skupu po dvije lađe.

I inače je veliko praznovjerje vladalo kod zlarinskih ribara i njihovih porodica prigodom odlaska na ribolov. Tako su za rđav znak držali, ako bi se prije odlaska u porodici ribarovoj prolila uljena svijeća ili se kome razbila oputa na opanku, a teško onome iz družine, koji bi kriomice uzeo bilo što iz spremljene zalihe za hranu, jer je i to značilo nesreću. Petak je za ribolov bio dan zle sudbine, pa ni odlazak ni povratak nije smio biti taj dan.

Prije odlaska na ribolov družina bi svečano obećala ili sv. Nikoli ili sv. Fortunatu (zaštitnom svecu mjesta) ili Gospi od rašelja najbolju granu

¹⁰ Jelka Perić, *Prilozi građi za pomorski rječnik*, Odlomci iz razgovora s pomorcima i ribarima, koraljarima i ostičarima Broce, Stona, Bisečina, Zlarina i Krapnja. Razgovori su vođeni 1950. godine. Rukopis se nalazi u Zavodu za jezik u Zagrebu.

Proslava otvorenja vodovoda, Zlarin 1978. Snimila: Z. Rajković

»Fingac«, Zlarin 1978. Snimila: Z. Rajković

TABLA II

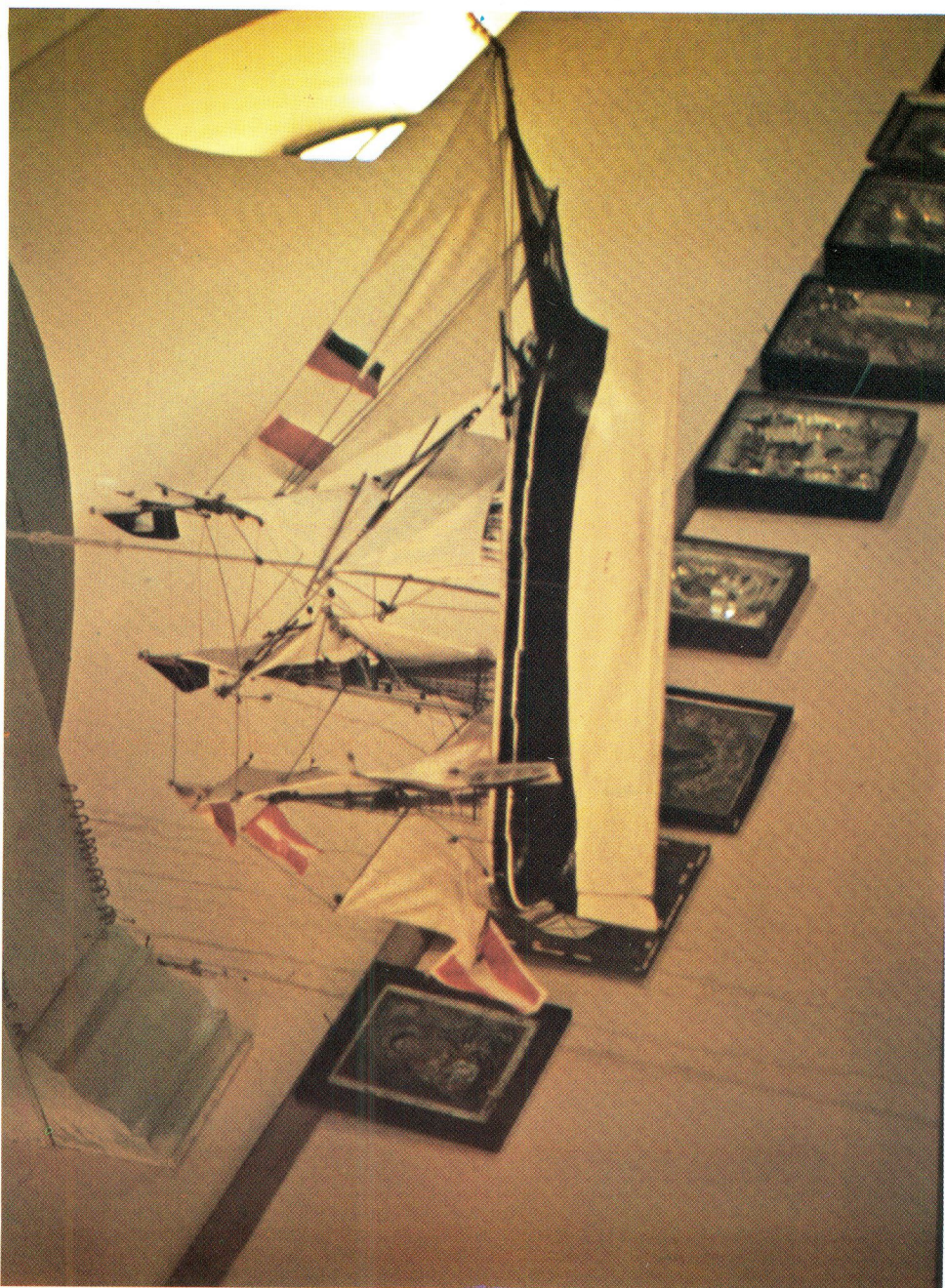

Bake i unuci. Zlarin 1978. Snimila: Z. Rajković

Crkva Gospe od rašelja. Zlarin 1978. Snimila: Z. Rajković

TABLA IV

Zavjetni model broda u Gospi od rašelja. Zlarin 1978. Snimila: Z. Rajković

TABLA V

Kazivačica i pjevačica Marija Vukov Colić, Zlarin 1978. Snimila: Z. Rajković

TABLA VI

Rodendanska »krsnica« i pjevačica Lenka Manoš na snimanju televizijske emisije, Zlarin 1981. Snimila: Z. Rajković

Dječja igra—pjesmica uz pljeskanje. Cukrov Marina i Gordana. Zlarin 1978. Snimila: Z. Rajković

TABLA VIII

ulovljenog koralja. Zato i jesu zidovi zlarinskih crkava i žrtvenika puni grančica koralja.¹¹

»Kao što bi koraljare cijelo mjesto pozdravilo pri odlasku, tako bi sačekalo i njihov povratak. Tom bi se prigodom jedan od ribara iskrcao na drugu stranu školja te bi pješke došao u selo, da najavi dolazak. Tad bi se rodbina, znanci i narod zgrnuli na obalu, da dočekaju lađe. Dirljivo je bilo gledati lađe poredane jednu do druge, a u njima ljude zapaljane od sunca, izrasle i zapuštene brade i kose. Pošto bi se s lađa raspitali za zdravlje svojih, sve bi mučke čekalo, da se rastvori blago, koje je bilo u košarama ispod pajola. Kad bi vođa naredio: »U ime Isusovo, otvorite pajole i dignite blagoslov!« podigli bi košare, a narod bi radozno razmatrao ulovljeni koralj. Tad bi ribari skočili na kraj, pojurili bi u zagrljaj svojih milih i zanosno se s njima ljubili i pozdravljali. Ribari, osobito oni, koji su manovrirali spravom, pokazivali bi radoznom narodu svoje izuljane dlanove, koji su im bivali kao drvo tvrdi, jer je rukovanje inženjom vrlo naporno.¹²

Jelka Perić zabilježila je i neka vjerovanja zlarinskih ribara. Tako npr. kad bi kojeg ribara pratila zla sreća, on bi se vratio u luku, iskrcao na obalu sav pribor, hranu, i pokretne dijelove broda, tako da bi ostalo samo golo korito broda. Tada bi sve dobro oprao, ponovo sve ukrcao i vratio se na ribanje.¹³ Čini se da su sve to činili zbog vjerovanja da se pri polasku na brod ukrcala i neka zla sila, koju se vraćanjem, pranjem i iskrcavanjem nastojalo ostaviti u luci.

Pri odlasku na ribarenje neki su za brodom bacali komade drveta, kame-nje ili komadiće kruha, govoreći: »Na, vidino, naji se!«¹⁴

Zavjeti pomoraca

U pogibeljnim i riskantnim trenucima svog života pomorci, ribari i koraljari, utjecali su se zavjetima, bilo da su njima željeli ishoditi sretan završetak neke nevolje i da su ih ispunjavali nakon prebrođene opasnosti, bilo da su se zavjetovali unaprijed, da bi se, po mogućnosti, osigurali od nesreće. Tako su koraljari prije odlaska u lov obećavali dio lova određenom svecu ili crkvi. U zlarinskim crkvama bilo je prilično na taj način prispjelog koralja. Mornari su se pak zavjetovali u trenucima opasnosti, za velikih oluja i u slučajevima havarija brodova. U zlarinske crkve donosili su zavjetne slike, modele brodova, slike svetaca i druge poklone. U crkvi Gospe od Rašelja i danas se nalaze slike koje prikazuju brod u opasnosti uz podatke o darovatelju i nevolji koju je sret-no prebrodio, dvije veće makete brodova, slike svetaca među kojima se ističu

¹¹ J. Perić, *Lov koralja i spužava u Dalmaciji*, str. 169—170 (vidi bilješku 9).

¹² *Ibid.*, str. 171.

¹³ J. Perić, *Prilozi građi za pomorski rječnik* (vidi bilješku 10). Iz razgovora s ribarom Stipom Đuranović Makale.

¹⁴ *Ibid.*

neke izrađene od srebrnog lima koje su, navodno, donesene iz Rusije i kovani novčići numizmatičke vrijednosti.¹⁵

Gradnja kuće

Za gradnje kuće bio je običaj da se u temelje ugradi nekoliko kovanih novčića. Po jednim, novčić su stavljali u jedan, a po drugima, u sva četiri ugla kuće. Navodno je neka Zlarinka 1933. godine tražila da se uz novčiće stavi i kost crnog psa. Novčići su, po tumačenju mještana, trebali ukućanima osigurati sreću i prosperitet.

Kad bi gradnja kuće dospjela do krovišta, tada su na kući isticali zastavu ukrašenu raznobojnim maramama, bocom vina i kolačima, a prolaznike su tog dana častili vinom.

Berba grožđa (jematva)

Ranije, kad su Zlarinjani imali više obrađenih vinograda na Zlarinu, ali i u Srimi i Zablaću, berba je trajala više dana. Težaci, koje su vlasnici vinograda unajmljivali za berbu, pored plaće dobivali su i hranu. Uz samu berbu nije bilo značajnijih običaja, osim što su neki boljim ručkom ili večerom obilježavali završetak berbe.

Nakon berbe, kad se počelo točiti mlado vino, Zlarinjani su odlazili jedni drugima, kušali vino, jeli slane srdele i u vino umočene kolače.

* * *

Strah od vremenske nepogode koja bi mogla upropastiti ljetinu bio je stalno prisutan. Zlarinjani nisu voljeli da im netko pohvali urod (sočivo, masline, vinograd) dok nije bilo pobrano i spremljeno, jer su se bojali da će hvatjenjem ureći i izazvati nepogodu. Ako bi im netko pohvalio urod dok je još bio u polju ili vinogradu, znali su odgovoriti: »Aj, vidino, sve ćeš mi ureći!« ili »Sve ćeš očima odniti!«.

Kad bi se približavala ljetna oluja, crni oblaci s grmljavinom i sijevanjem, Zlarinjani bi zvonili u sva crkvena zvona da bi zvonjavom prestrašili i otjerali vidine (štringe, višćice) za koje su smatrali da se nalaze u oblacima i nose nevrijeme.

U istu svrhu služile su i pjesmice:

Bište, bište rudice,
od Boga prokljete,
tamo di se Bog ne moli,
di pivci ne pivaju.

(Kazivao Ante Gregov, uz komentar da se zle sile tjeraju tamo gdje ljudi ne žive, izvan naselja).

¹⁵ Vidi o istoj temi u članku B. Stullija *Povijest Zlarina*, »Narodna umjetnost«, br. 17, Zagreb 1980, odnosno *Povijest i tradicije otoka Zlarina*, Zagreb 1982, str. 138.

Oj ti Herače, zali oblače,
 razvedri se, razbistri se,
 po gorah, po zelenih dubravah,
 di no pivci ne pivaju,
 di no koke ne kokaću,
 di no dica majke ne dozivlju,
 pravim svojim imenom.

(Kazivala A. Maglica, zapisao D. Dean)

* * *

Ovdje opisani stariji zlarinski običaji lako se prepoznaju kao integralni dio šireg jadranskog kulturnog područja. U općim crtama i u mnogim pojednostojnostima oni se podudaraju s običajima drugih, posebno srednjedalmatinskih otoka.¹⁶

Iz inače homogene cjeline izdvaja se svojom posebnosti običaj uoči sv. Ante (u planinu, jarci u planinu), koji se može tumačiti kao reminiscencija davne (dinarske i pastirske) prošlosti Zlarinjana.

Bez rezultata je ostao pokušaj da se na Zlarinu nađe neki trag običaja biranja seoskog kralja koji je u starijim zapisima potvrđen u neposrednoj blizini Zlarina (Krapanj, Šibenik).¹⁷ No to je i razumljivo; idući putem sjećanja današnjih Zlarinjana ne može se doprijeti u neku dalju prošlost.

Vrijedilo bi, naravno, proširiti istraživanje običaja i u drugom pravcu, prema sadašnjosti. Što se mijenjalo u običajima od početka stoljeća do današnjih dana, kakvi su oni bili u pojedinim razdobljima, npr. poslije drugog svjetskog rata? Takva istraživanja tek predstoje. Ponešto je već i zabilježeno i poslužit će budućim istraživačima. Takvi su npr. podaci o »Zlarinskim večerima ispo' leroja« koje su u »Pismima s otoka« već nazvane »novim narodnim običajem«.¹⁸ Počevši od 1973. godine »Zlarinske večeri ispo' leroja« pružaju Zlarinjanima i njihovim gostima kulturni i zabavni program u kojem ima i folklornog sadržaja. Tako se za iluminaciju uoči Dana ustanka pale krijesovi po uzoru na stare svinjake. Svinjaci daju poseban ugođaj i noći kad se priređuje »srdelada«. Te noći uz srdele i drugo jelo i piće okupe se na Zlarinu domaći i gosti, mladi i stari, oni koji su ostali na otoku i oni koji su otišli da žive drugdje. Dođu poneki čak i iz daleke Amerike. Čini se da je ta noć postala noć sjećanja, susreta, okupljanja i druženja Zlarinjana i prijatelja Zlarina.

¹⁶ Josip Milčević, Narodni život i običaji na otoku Braču, »Narodna umjetnost«, broj 11—12, Zagreb 1975, str. 399—462; Klara Skoda-Marijana Držić, Godišnji običaji na otoku Čiovu i Segetu, »Etnografska istraživanja i građa«, sv. III, Zagreb 1941, str. 74—80; Zorica Rajković, Građa o običajima otoka Šolte, magnetofonske snimke istraživanja iz 1975. godine pohranjene u Fonoteci Zavoda za istraživanje folkloru u Zagrebu, vrpce br. 876—881.

¹⁷ Petar Bačić, Izbor seoskog kralja u Dalmaciji, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, knjiga XXVI, svezak 2, str. 319—328.

¹⁸ »Pisma s otoka«, Povremeno glasilo Društva za unapređenje Zlarina, broj 6, 1977, str. 19. str. 19.

Na »Zlarinskim večerima«, uz ostalo, obavezno se prikazuje i folklorni program. Grupa zlarinskih žena organizirano djeluje već više godina; one su za scensko izvođenje pripremile zlarinske pjesme, kola i neke običaje (npr. konistrice). Uz zlarinsku družinu obično gostuju i grupe iz okolnih mjesta. Tako se zlarinski folklor u naše dane pojavio i u novoj ulozi.